

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

UPPSATSER

- Intendent *Gunnel Hazelius-Berg*, Stockholm:
Artur Hazelius, "gamle Doktorn" 1
Professor *Mats Rehnberg*, Stockholm: Kom-
munsammanslagningarna — anledningar,
avsikter, följder 5
The amalgamations of municipalities — rea-
sons, aims and consequences 14

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Förste intendenten *Gunnar Pipping*, Stock-
holm, och fil.kand *Göran Gudmundsson*,
Uppsala: Marmorering eller kineseri. 16
Redaktionellt meddelande 17

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Professor *Sture Lagercrantz*, Uppsala: Om fäl-
lor och fångst 18
Monika Minnhagen: Bondens bostad. Anmäld
av docent *Sven B. Ek*, Landskrona 24
Sigfrid Svensson (utg.): Nordisk folkkonst.
Anmäld av fil. kand. *Göran Gudmundsson*,
Uppsala 26
Mats Hellspong & Orvar Löfgren: Land och
stad. Anmäld av docent *Börje Hanssen*,
Hallsberg 27

- Rut Wallenstein-Jaeger: Mat och dryck när
seklet var ungt. — Anna Lorentz: Mattradi-
tioner och landskapsrätter. Anmälda av pro-
fessor *Gösta Berg*, Stockholm 28
Roar Hauglid: Norske stavkirker. Anmäld av
fil.dr. *Erik André*n, Stockholm 29
Edit Fél & Tamás Hofer: Bäuerliche Denk-
weise in Wirtschaft und Haushalt. Anmäld
av docent *Mátyás Szabó*, Stockholm 31
Gyula Ortutay: Hungarian folklore. Anmäld av
Mátyás Szabó 33
Lily Weiser-Aall: Omkring de nyfødtes stell.
Anmäld av lektorn mag.art. *Ronald Grambo*,
Kongsvinger 34
Birger Bergh m.fl.: Den levande antiken. An-
mäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund ... 35
Nordiska museets och Skansens publikationer.
Anmäld av prof. *Sigfrid Svensson*, Lund .. 36

KORTA BOKNOTISER

- Olaus Magnus: Historia de gentibus 37
Erik Andrén: Gammalt svenskt tenn 37
Alan Gailey & Alexander Fenton: The spade
Daedalus 1973 38
Nærsamfundet i historisk lys 38
Kulturen 1973 39
Mats Westerberg: Lefvernes Beskrifning. 39
Knut Linderson: Båtsmännerna i Själevad 40

RIG · ÅRGÅNG 57 · HÄFTE 1

1974

Föreningen för svensk kulturb historia

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*
Sekreterare: Fil. dr *Marshall Lagerquist*
Bitr. sekreterare: Fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*
Fil. dr *Marshall Lagerquist*
Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör
Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*
Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00
Års- och prenumerationsavgift 15 kr
Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1974

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Artur Hazelius, ”gamle Doktorn”

Av Gunnel Hazelius-Berg

Tal vid invigningen av Nordiska museets jubileumsår

1 januari 1973

Artur Hazelius, ”gamle Doktorn”, en liten man med stora visioner. Hans livsverk Nordiska museet fyller i år hundra år. August Strindberg nämner hans namn i Midsommar: Lille Hazelius, som byggt Skansen och ”Nog är han liten men han har byggt det största huset i Stockholm”. Många är de som skrivit, forskat och talat om olika sidor av dessa institutioners historia och framtid. Jag är hans sondotter, men har aldrig upplevt mannen som var min farfar, knappast ens i familjetraditionen. Man har bett mig tala. Vad kan jag säga som ej andra sagt — bättre. Men jag har alltid undrat över mannen som med brinnande håg orkade förverkliga sina djärva planer. Hur var det möjligt?

Jag kom till museet som tonåring 1924 och det var i sanning en märklig plats. Där arbetade ännu en stab av Doktors egna medarbetare, där levde hans entusiasm och arbetsglädje oförminskat kvar. Jag fick en bunt gamla papper från 1890-talet att sortera. Där stod: månne detta är klart? och det var det inte. När jag försynt vågade fråga, hur ett ärende borde handläggas, kom svaret: ”gör som vi gjorde 1897!” — Gamle Doktorn fanns med i diskussioner och beslut. Doktorn tyckte! En gång var det något modernt tilltag som hänt och det skulle inte gått an på Doktors tid. Jag försiktigt: men han fann ju också nya vägar! I andanom cirkulerade fortfarande de berömda PM-lapparna från Doktorn, de som skrevs varje natt med den gamla

taffeln som underlag. Det var direktiv och uppmantran och ett stöd i hela arbetsrytmen, Doktorn höll alla trådarna i sin egen hand. Alla hade de fått dessa personliga kontakter som inte glömdes. När Selma Ström, den pedantiskt noggranna kamrern, tappade sin nyckelknippa, fick omedelbart nya lås sättas på Skansens port, i Röda längan, i kassaskåpet — ja i kassavalv och bankfack! Men själv satt hon gråtande över den enkla nyckelringen, som hon fått av Doktorn på sin första arbetsdag, den skulle alltid bära museets nycklar, hade han sagt.

Hans styrka var att kunna välja sina medarbetare och göra dem till ett med arbetet — nej kallet. Man skulle skicka in sitt fotografi både om man var tjänstekvinna, som det heter i Finland om amanuenserna, och kulla. Doktorn sa: ”mina kullor ska vara vackra, välklädda och ärbara.” Kring Kerstin från Färnäs berättade om hur det gick till, när hon 1896 reste från Mora till Stockholm och uppsökte ”sin” riksdagsman, som gick med till Skansen. Där tittade de på Morastugan, innan de skulle gå in till Doktorn och söka plats, men så mötte de honom. Och riksdagsmannen sa: ”Jag har tagit porträttet med mig!” Så fick hon platsen. Dagen innan hade en annan kulla sökt plats men se hon hade köpt nya moderna handskar på vägen till Skansen, och det gick inte bra. Doktorn såg allt, inga moderna blusar, utan en ren och oförfalskad byggedräkt skulle

det vara. Och så hade de hans fulla förtroende i arbetet och han fick tillgivenhet och trohet tillbaka i rikt mått. ”Se det var en mäktig gubbe, han var riktigt duktig”, sa en gammal kulla. Men det var ändå inte så lätt att tillfredsställa Doktorn alla gånger. Det kom in så mycket pengar en vårfest, så Doktorn sa, att det är nog bäst att en kulla flyttar ner och sover bredvid kassaskåpet i Röda längan. Laura Stridsberg har berättat att det krävdes åtskillig övertalningsförmåga att få en villig nattvakt den gången.

Många hade sommararbete. De kom gärna när Doktorn kallade och stannade in på hösten. Det gick ju an för den som hade ett hem att resa till mellan säsongerna, värre var det för en av diversearbetarna på Skansen, han låg mest till sängs under vintern, om han inte fick arbete, ty då behövde man äta mindre och elda mindre. Till våren kom han igen till Skansen, det var alldeles självklart. Och Doktorn vakade över dem alla och över pågående arbeten. På kvällsturen klockan 10 då Hasselbacksporten stängdes kollade han att kullorna var hemma. (Man kunde plankan in på Skansen, men det var nära hundgården och då kunde hundarna skälla och Doktorn höra det.) På morgonen gick han sin runda. Han hade uppmanat kullorna att gå ut i det daggvåta gräset — barfota — det skulle vara så nyttigt. En gång visade sig detta vara helt riktigt — två kullor hade övernattat i stan olovandes och fick syn på Doktorn, då de skulle smita in på morgonen. Av med skorna och en berömmande nick från gamle Doktorn, berättade Kaj Brita senare i livet litet generad.

Doktorn var sina medarbetares vän och stöd i livet, ja för gamle Kruse in i döden. Kruse dog en natt och på morgonen

återfanns han lugnt insomnad med Doktors dedicerade fotografi under huvudgårdens.

Doktorn varnade sina kullor för falska Stockholmsherrar, men gladdes åt lekar och dans på Skansen. Där skulle alla vara med, men hade man religiösa betänkligheter slapp man dansa. Även de yngre amanuenserna fick order att uppträda på vårfester och annars. Liksom hans vänner ”ståndsfruarna” med fru Anna Wallenberg i spetsen. De skaffade själva varorna och de medverkade i stånden till vårfesterna. Ingen fick säga nej, när Doktorn bad om hjälp. En ung amanuens fick order att ringa efter ett antal soldater för en hedersvakt på en av de nationella högtidsdagarna. Hon gruvade sig — hur skulle hon säga? Men när hon sagt ”Det är från Skansen”, kom repliken omedelbart: ”Hur många man behöver ni?”

*

Doktorn kuskade runt i Sveriges land. Hans lilla kappsäck stod alltid packad och färdig. Och man glömde inte där man fick besök: ”i denna byn var han i två gårdar”, hette det i Dalarna. Gamla vänner och nya och hur gick det för fadderbarnet och vad hade man samlat in, det var frågan.

En dag stod en liten fru i kansliet och ville överlämna en gåva. Jag skulle ta emot och hon sa: ”Nu kommer jag som vi har lovat!” Det var ett utsökt 1500-talsbroderi och jag tackade och frågade vem som hade besökt dem. Jo, för 40 år sedan hade Dr Hazelius varit hemma och velat ha broderiet till museet, men familjen sa nej. Då fick mormor lova, att när familjen en gång var beredd att överlämna det, så skulle Nordiska museet ha broderiet. Och ”det löftet måste vi ju hålla och därför är jag här i dag”.

Artur Hazelius. Blyertsteckning av P. L. Hjalmar Ene-roth. Kungl. Biblioteket.
Foto Nordiska museet.

I Värmland i en liten gård mot norska gränsen kom jag 1938 på besök. Gubben sa: "Det är inte första gången, som jag har haft att göra med Nordiska. Förra gången var 1869 på hösten. Jag vet väl, att inte museet fanns då, men vänta, skall hon få höra. På den tiden hade vi en handelsman här i socknen, som hette Henrik Söderman och hans bror August kom ner här och ritade av folk i socknen. Han ritade av min gummas faster i en ritbok. Sen visade han den där ritboken för Artur Hazelius, när han skulle ha värmlandsfigurer till sina interiörer på Drottninggatan. Och då kom August tillbaka hit och göt av gummans faster, så det är allt hon, som har stått i Etnografiska samlingen på Drottninggatan."

Så noga studerades och valdes folktyperna till dessa fint modellerade ansikten från olika svenska bygder. Det är bra synd att

de ej bevarats åtminstone dokumentariskt med namn på förebilderna. Nu försvann mycket och som Andreas Lindblom sa: "Hazelius huvuden, Salins huvuden och mina huvuden" har avlöst varandra. Några av de äldsta vandrade över till museet på Åbo slott.

*

Doktorn blev så småningom en utarbetad och trött man, han hade givit sig själv helt till sin stora sak och själv blev han en enstöring. Hans första medhjälperska, som fick dela glädjämnen och svårigheter bara till våren 1874, var hans hustru, som då dog i barnsäng. Då hade hemmet belamrats med föremål och det var knappt om mynt. Doktorn glömde att köpa julklapp till henne sägs det, men på julaftonen kom två stadsbud upp med en stor klädkorg, adresserad till Sofi Hazelius. Och i kläd-

korgen låg farfar själv! — Hennes minne stod alltid levande och varje år bjöds det på kafferep för personalen den 31 oktober — hennes födelsedag. Även om Doktorn inte själv deltog, så kom det hälsningar från honom och när något skulle firas kom order om ett glas vin och en chokladbakelse. Doktorn gav julklappar till kullorna och man delade ännu på 1920-talet ut påsar med julbröd till alla som arbetade i museet.

Gerda Cederblom, som kom från en annan institution och fick behålla den lön hon tidigare haft även på museet, pressade indirekt upp lönen för de andra kvinnliga amanuenserna. Nog så välbehövligt om man bara hade pengar i kassan. Gerda kände nog en liten tagg att hon varit ”dyr”, men det betalade hon igen genom hängivet arbete och hjälpaktioner. Hazeliushuset var flyttat till Skansen — men pengarna tog slut — taket saknades och vintern var i antågande. Gerda reste sig från skrivbordet: ”Det måste vi ordna.” Hon gick runt i museet och samlade ihop alla sparbanksböcker som säkerhet för den äskade summan. Doktors födelsehus var räddat!

Så har hans medarbetare och vänner reagerat i olika kritiska situationer. Doktorn var en man som hade gåvan att få goda vänner och låta dem dela hans glädje och möda. Somliga drogs in i arbetet på museet och Skansen. Torjus Leifson Bolkesjö, den norske vännen som samlat så mycket material till museet, var erbjuden att bli

rustmästare, men stannade hemma och gifte sig. G. J:son Karlin har själv vittnat, hur nära det var, att han blev tjänsteman hos Doktorn, men så fick han litet pengar att starta Kulturen i Lund.

Doktors vänkrets var stor redan i skolan, där han var förste ordningsvakt. I Uppsala, där han förde bok över sina dubroder och där fadern skulle komma upp för ett kalas för de närmaste vännerna, visade de sig vara ett par hundra. Hans för många att vinna vänner sträckte sig ut över hela landet och bokstavligt från slott till koja. Utan dessa mänskliga kontakter hade hans verk ej varit möjligt och på den goda traditionen av ”good will” lever verket vidare.

En vårnatt somnade Doktorn in på sitt kära Skansen. Arbetsdagen var slut och man unnade honom vila efter fullgjort värv. Den lille Wilhelm Kåge, som lekte på Skansen varje dag, togs i handen av en kulla och leddes in i Gula villan till Doktors öppna kista för att ta farväl. ”Doktorn var så stilla och högtidlig, så jag glömde det aldrig och jag blev inte rädd”, berättade han senare i livet. Den sorg som Doktors medarbetare kände delades av svenska folket.

Doktors verk förs vidare och vi kan säga som den lilla nigande gumman patetiskt och högtidligt uttryckte sig då hon överlämnat en gåva till museet:

Tack för att ni hedrar fädrens minnen genom att bevara deras händers verk.

Kommunsammanslagningarna — anledningar, avsikter och följder

Av Mats Rehnberg

Flertalet medelålders och äldre personer minns säkerligen, hur det ända till de allra senaste åren nästan varje nyår "föddes" nya städer såsom Boden 1942, Sandviken 1943, Borlänge 1944, Nynäshamn 1946, Kramfors 1947 etc. Av praktiska skäl förlades kommunens upphöjelse i städernas krets till årsskiftet. Mindre uppmärksamhet tilldrog sig nyåret 1974 trots att en viktig sista etapp i kommunsammanslagningarnas historia då avverkades. Möjligen har den stora allmänheten och dess upplysare i skilda massmedia nu så länge upplevt kommunsammanslagningar, att olika milstolpar på vägen ansetts sakna tillbörligt nyhetsvärde. Även om data för olika reformers ikraftträdande är av mindre vikt än reformen och skälen härför, kommer dessa formella data att i framtiden bli av betydelse, eftersom djupgående förändringar då trätt i kraft.

Att många människor är en smula oklara över vad som äger rum beträffande kommunhopläggningar är förklarligt, då denna reform i olika etapper kan sägas ha pågått i drygt två årtionden. För att förstå dess innebörd kan en ytterst kort redogörelse vara upplysande.

Kommunsammanslagningarna i Sverige

Alltsedan en fastare lokal organisation under medeltiden framväxte, har den lokala administrationen utgjorts av socknen. Genom kyrkans dominerande roll vid sockenbildningen kom den profana eller borgerliga kommunen att sammanfalla med den kyrk-

liga församlingen. Detta markerades bl. a. av att församlingsprästen var sockenstämmans ordförande eller ledare ända till 1862, då sockenstämman efterträddes av dels den profana kommunalstämman och dels kyrkostämman. Därmed försvann även prästens formellt ledande kommunala ställning.

Socknarna som geografisk-kyrklig-administrativ hemort har genom århundradens existens av dess innevånare kommit att upplevas som en hörnsten i tillvaron. Genom att landsbygdens uppodling och nybebyggelse i stort sett avslutats redan för omkring ett århundrade sedan, har de senaste generationerna undgått att märka, att den av dem upplevda sockenindelningen ingalunda utgjort något evigt bestående utan endast slutfasen i en lång utveckling. Det är ett välkänt förhållande, hur den successiva folkökningen och därmed nybebyggelsen genom tiderna givit upphov till kapell- och annexförsamlingar, vilka slutligen avsåndrats till självständiga socknar. För att välja ett åskådligt exempel från en bygd, som kanske kan anses välkänd för de flesta, skall det erinras om hur Mora socken vid norra ändan av Siljan i Dalarna avsåndrat i tur och ordning följande socknar: Älvdalen på 1500-talet, Venjan på 1600-talet, Sollerön på 1700-talet och Våmhus på 1800-talet. Då våra dagars kommunsammanslagningar genomföres, är det ofta socknar, vilka en gång tidigare utgjort en enhet, som på nytt återförs till detta tillstånd.

Men om utvecklingen tidigare merendels ledde till att fjärdingar och kapellförsam-

lingar lossgjordes från moderförsamlingen och bildade egna socknar, har det även tidigare — ehuru i mindre utsträckning — förekommit en förändring i motsatt riktning, nämligen att smärre socknar sammanlagits. Detta framgår bl. a. av sådana namn som Össeby-Garn i Uppland, där två socknar sammanslogs 1838.

De svenska socknar, som vid 1900-talets mitt blev föremål för sammanläggning till storkommuner, hade fått sin status som kommunalt organ genom kommunallagsreformen 1862, då man efter livliga diskussioner om hur de nya kommunerna skulle utformas till sist beslöt att "lämpa sig efter de gamla häfdvunna förhållandena". Detta innebar, att de borgerliga primärkommunerna även i fortsättningen anknöts till den tidigare kyrkliga indelningen, dock med möjlighet för två eller flera socknar att förena sig om gemensam kommunal förvaltning, om så skulle befinnas lämpligt.

Redan 1859 vid förberedelserna till kommunallagsreformen, hade man emellertid funnit, att en del av de nya socknarna måhända skulle bli för små. Att man trots detta följde den tidigare kyrkliga indelningen synes bl. a. ha berott på att folk då icke kände någon annan territoriell samhörighetskänsla. Ett förslag framfördes, att låta de nya kommungränserna sammanfalla med häradsgrenserna. Häraderna utgjorde vid denna tid en betydligt mer levande realitet på landsbygden än senare. Detta var märkbart inom rättskipningen, varmed sammanhängande lagfarande av jord, inregistrering av byordningar m. m. Även inom militärväsendet, som var dåtidens kanske mest märkbara statliga pålaga, utgjorde häradet en överorganisation, som berörde både rotebönder och värnpliktiga. Landsbygdens ungdom sammanfördes nämligen liksom indelningsverkets knektar i härads-

kompanier. På vissa håll fanns dessutom ekonomisk gemenskap evad det gällde häradssällmänningar m. m.

Förhoppningarna att 1862 års kommunallagars möjligheter till frivilligt interkommunalt samarbete skulle utnyttjas blev knappast infriade. Eftersom samtidigt de nya landstingen inrättades såsom någon slags ny överkommunal instans för vissa gemensamma angelägenheter, är det möjligt att man satte sin tro till dessa organ.

Det konstituerades 1862 ca 2 400 socknar, vartill kom 89 städer samt 10 köpingar. Genom att de nybildade landskommunerna följde de gamla församlingsgränserna, blev de synnerligen olika till storlek och yta. Rikets största kommun var sålunda i yta 40 000 gånger större än den minsta och befolkningmängden kunde komma att växla så att Skeglinge i Skåne 1951 räknade 67 invånare och Skellefteå landskommun samtidigt över 25 000.

Utvecklingen från 1862 års kommunallagsreform till 1950-talets storkommunreform präglades starkt av den stora folkflyttningen till städer och tätorter. 1860 bodde 85 % av landets innevånare i de 2 400 landsbygdskommunerna, medan det 1950 blott var 34 %. År 1951 fanns det 1 223 kommuner som inte ens ägde 1 000 innevånare.

Under det senaste århundradet har kommunernas åtaganden eller åligganden märkbart ökat. Med minskande befolkning sjönk landskommunernas skatteinkomster och på 1940-talet uppgick statsbidragen till en tredjedel av landskommunernas samtliga inkomster. I många kommuner var statsbidragen t. o. m. större än kommunens egna skatteinkomster.

För att stödja svagare kommuner tillkom 1919 en lag om kommunalförbund i syfte att stimulera kommunerna till ökad sam-

verkan vid mer kostnadskrävande åtaganden. Då småkommunernas växande svårigheter blivit allt mer framträdande diskuterade man, om vissa av primärkommunernas uppgifter istället skulle kunna överflyttas till landsting och stat. Mot detta talade främst att ortsborna därigenom skulle förlora varje lokalt bestämmande över viktiga frågor.

Den s. k. storkommunreformen, som trädde i kraft 1952 var inriktad på att om möjligt ingen kommun borde ha mindre än 3 000 innevånare. Då sammanslagningen skapade nya kommungränser, borde dessa såvitt möjligt ej korsa några äldre kyrkliga, judiciella eller andra gränser och man skulle så mycket som möjligt sträva efter "naturlig samhörighet" dvs. en av grannskapsförhållanden betingad gemenskap.

Storkommunreformen 1952 medförde, att antalet landskommuner minskade från 2 281 till 816 och medelfolkmängden per kommun steg härigenom från 1 500 till 4 100 samtidigt som skatteunderlaget mer än fördubblades. Av skilda skäl kom 69 kommuner 1952 att understiga minimigränsen 2 000 och 228 att bli mindre än den önskvärda normalstorleken 3 000.

I län där kommunerna var exceptionellt folkfattiga, blev förändringarna särskilt genomgripande. Gotlands landskommuner minskade från 90 till 12 och Skaraborgs läns från 254 till 45. I trakter, där socknarna både var folkrikare och vidsträcktare, blev förändringarna helt naturligt mindre. Norrbotten och Västerbotten ställdes sålunda utanför reformen.

Den befolkningsomflyttning, som utgjort en viktig anledning till 1952 års storkommunreform, gjorde sig gällande även i fortsättningen. Reformen hade ju inte heller tillkommit för att minska den inre migrationen utan blott för att eliminera sviterna av den. Omkring 1960 bodde endast om-

kring en fjärdedel av landets befolkning på ren landsbygd. Mindre tätorter började även stagnera, medan de större fortsatte att växa. 43 % av kommunerna understeg vid 1960-talets början den storlek man ansett önskvärd vid storkommunreformen 10 år tidigare. "Småkommunproblematiken" hade alltså blivit aktuell på nytt. Som försök till botemedel reformerades 1957 kommunalförbundslagen i avsikt att underlätta mellankommunalt samarbete i de fall, där de enskilda kommunerna icke själva kunde åtaga sig alltför kostsamma projekt. Detta räckte emellertid inte, utan ett par hundra kommuner umgicks med planer på att ansöka om att få uppgå i större enheter.

Riksdagen ansåg sig därför tvungen att planera för ytterligare kommunsammanslagningar. Ett mål var därvid ett innevånartal på mellan 5 000 och 10 000 per kommun. Dessutom önskades så naturliga gränser som möjligt. Vidare bedömdes det som värdefullt med någon centralort som centrum för kommunal och merkantil service m. m. Om inte en ytterligare kommunsammanslagning kunde komma till stånd, skulle exempelvis en sådan fråga som grundskolans högstadium i 85 % av de befintliga kommunerna behöva lösas genom interkommunala överenskommelser av ej sällan besvärlig art, särskilt för de svagare förhandlingsparterna.

Den planerade reformen med ytterligare kommunsammanslagningar föregicks av intressanta undersökningar bl. a. rörande centralorter och omland m. m. Geografiska avstånd hade på grund av den snabbt framvuxna bilismen fått mindre betydelse än tidigare. Medan det 1945 hade funnits 95 967 bilar och bussar, hade antalet dylika fordon 1970 stigit till ett antal av 2 446 484. Icke minst för landsbygdens del tillkom ytterligare en viktig form av moto-

risering, nämligen mopeder och scooters etc.

De kommunala grupperingarna fick beteckningen kommunblock och deras antal fastställdes till 282. 37 av dessa bestod av endast en tidigare kommun (storkommun). På Gotland ingick de 14 nyligen tillskapade storkommunerna i ett enda block. Länet och kommunen blev alltså identiska. 120 block fick städer som centralort, 69 fick köpingar och 93 blev landskommuner med annan form av tätort som centralort. Endast 24 kommunblock erhöll så utpräglad glesortsprägel att mindre än 30 % av innevånarna bodde i någon form av tätort. Omkring hälften av kommunblocken räknade ett innevånartal av mellan 7 000 och 15 000 innevånare.

Kommunblocken var tänkta som ett slags samarbetsområden, som längre fram skulle kunna utvecklas till enhetliga kommuner. Vid ingången av år 1974 beräknas antalet blockkommuner ha nått ca 270. Det är alltså omkring 1/10 av det antal kommuner som existerade 20 år tidigare.

En för de beslutande politikerna grundläggande bakgrund för dessa reformer har varit samhällsomvandlingen, varvid inte i första hand avses sådana ting som industrialiseringen eller urbaniseringen utan de krav som människor kommit att ställa på samhället i form av primärkommuner. Dessa krav har framförts lokalt men kanske i ännu högre grad rikspolitiskt genom att man genom val uttryckt sin önskan att få genomförda olika reformer, som traditionellt skulle lösas kommunalt. Det kan ha gällt sådana områden som socialvård, renhållning, vatten, avlopp, vägväsen, skolväsen etc. Bättre än genom uppräknade av detta slag framgår det ökade kommunala engagemanget av att de sammanlagda kommunala utgifterna ökat från 203 miljoner 1913 till 7 685 miljoner 1958.

Den svenska kommunsammanslagningen har som här redovisats skett i två omgångar och är tills vidare i det närmaste avslutad med ingången av år 1974. Liksom på 1860-talet kommunreformen skedde parallellt med ståndsriksdagens avskaffande och tvåkammarriksdagens införande, har kommunreformerna vid mitten av detta sekel skett ungefär samtidigt med den parlamentsreform som resulterade i en enkammarriksdag.

Kring dessa reformer har det givetvis uppstått åtskilliga diskussioner. Däremot kan det icke sägas ha utgjort någon egentlig politisk stridsfråga partierna eller de stora partigrupperingarna emellan. Riksdagspolitikerna har i växlande utsträckning även varit lokalpolitiker eller i sådan utsträckning haft nära förbindelse med sina lokalpolitiskt verksamma kollegor att det merendels varit i enstaka särfall som det blivit rikspolitiska ekon.

Från svenskt håll föreligger tyvärr inga samlade undersökningar eller sammanställningar rörande konsekvenserna av dessa förändringar. I allmänhet synes de största kommunerna i en tilltänkt sammanläggning varit mindre negativa, medan de mindre och svagare oftare anmält missnöje. I vissa fall kan det ha varit fråga om konkurrenssituationer, där en socken genom industrialisering, järnvägsstation eller annat skäl till tätortsbildning blivit mer "emanciperad" än grannsocknen och därför blivit föremål för viss "avund". I detta sammanhang anmäler sig även så välkända etnocentriska förhållanden som grannbygd antagonismen, spefult uttryckt i sockenböcknamn, handgripligt prövad i dansbane- eller beväringsslagsmål etc.

Att dessa äldre antagonistiska förhållanden alltmer försvunnit hör till bilden av landsbygdens förändringar och är avläs-

bar genom större mobilitet, vidgade äkten-
skapsfält, m. m.

Det gemensamma socken- och försam-
lingsnamnets traditionella hävd har för-
modligen i hög grad bidragit till en lokal
identitet av mycket stor psykologisk bety-
delse genom att hemhörigheten som en del
av identiteten varit knuten till det geogra-
fiska begrepp, som uppbars av sockennam-
net. Sammanslagningen har därför ej säl-
lan vållat svårigheter just ur namnsyn-
punkt.

Då dessa kommunsammanslagningar vid
mitten av 1900-talet började genomföras,
hade äldre tiders kyrksamhet sedan länge
övergivits och endast några få procent av
befolkningen brukade på söndagarna be-
söka ortskyrkan. Sedan socknen som be-
grepp försvunnit genom reformen, kom den
gamla sockenkyrkan med den försvunna
socknens namn mångenstädes att bli före-
mål för ökat intresse som monument över
den tidigare lokala enheten. Det är också
på sina håll mycket betydande belopp som
en sekulariserad befolkning anslår till sin
ortskyrkas restaurering och underhåll.

Kommunsammanslagningarna på 1950-
talet fick sekundärt en historisk-topografisk
betydelse genom att de kommuner, som
skulle ingå i större enheter, dessförinnan
ofta anslog icke obetydliga medel till en
historik över den egna socknens historia.
Detta medförde att det vid mitten av
1900-talet utgavs flera sockenmonografier
än någonsin förut på så kort tid.

En dansk undersökning om kommunsam- manslagningarnas följder

Från svenskt håll föreligger veterligen än-
nu icke några vetenskapliga undersökning-
ar av kommunsammanslagningarnas reella
betydelse eller hur de har upplevats av

innevånarna, dels vid det aktuella samman-
slagningstillfället och dels senare med des-
sa händelser på ett allt längre avstånd. Med
hänsyn till att detta på vissa håll upplevdes
såsom lika genomgripande som en gång by-
arnas skiften, är bristen på undersökningar
att beklaga.

Det är därför så mycket mer glädjande
att det från danskt håll föreligger en dylik
undersökning: *Kommunesammenlægning.
En undersøgelse af sammenlægningen om-
kring Skælskør 1.4.1966, dens forudsæt-
ninger og dens konsekvenser.* (Redaktion:
G. Nellemann och Jon Sundbo. Under
medverkan dessutom av Ejler Koch, Johs.
Lyshjelm, Iørn Piø, Christian H. Rasmus-
sen. Utgiven av Dansk Historisk Fællesfor-
ening 1972.)

Det undersökta området är beläget vid
kusten av sydvästra Själland, där 7 tidigare
självständiga kommuner sammanslogs till
en storkommun tillsammans med småstaden
Skælskør. Den forskargrupp, som genom-
fört undersökningen utgick från National-
museet och Dansk Folkemindesamling men
kompletterades senare med fackmän från
andra områden. Undersökningen startade
2 1/2 år efter själva sammanläggningen,
varför omständigheterna dessförinnan och
därunder främst kunnat bedömas med en
viss tidsdistans. Avsikten med undersök-
ningen var att utröna vilka konsekvenser
den administrativa reformen medfört för
innevånarnas liv och uppfattning av den
förändrade situationen.

Den lokala självstyrelsen i Danmark
uppges av författarna i hög grad ha fram-
vuxit under 1700- och 1800-talen i sam-
band med olika föreskrifter om socialvår-
den, alltså en gemensam ansvarsfråga. Själ-
va sockenindelningen återgår liksom i Sve-
rige på tidig medeltida kyrklig administra-
tion.

Det är påfallande, hur de danska kommunallagarna av 1867—68 i tid nära följde de svenska förändringarna av kommunallagarna 1862. Omgrupperingen till storkommuner skedde i Danmark likaledes få år efter motsvarande reform i Sverige.

Bakgrunden till kommunsammanslagningen i Danmark erinrade nära om motsvarande förhållanden i Sverige. I det aktuella undersökningsområdet var den största orten en småstad med 3 398 innevånare (i storlek motsvarande Skänninge eller Laholm). De två största landskommunerna hade omkring 1 350 innevånare och 4 kommuner mindre än 1 000, av vilka två var öar med 321 respektive 241 innevånare. Det gällde alltså icke några folkrika orter. Sedan århundraden uppges bygden ha varit ganska stillastående. Den lilla centralorten Skælskør hade på medeltiden ägt viss betydelse som överfartsort över Bälten men redan på 1600-talet i detta avseende konkurrerats ut av Korsør.

Inom landsbygdssdelen av området hade utvecklingen mot agrar stordrift tidigare tagit sig uttryck i att ett antal lantbyar nedlagts som bondebruk och herrgårdar uppstått i stället. Hoveribönderna hade som arbetskraft till godsens utbytts mot en obesutten fattigbefolkning, s. k. husmän. Herrgårdarna och deras ägare har i utredningen utpekats såsom ”på næsten alle områder gennem hundreder af år alt-dominerende for hele området”. Storjordbruken var alltså en betydligt större maktfaktor än köpstaden.

Den decentralisation i handel och annan service som under slutet av 1800-talet och början på 1900-talet framträtt i form av små landsvägscentra etc. har med bilismen nästan helt försvunnit och den gamla köpstaden återfått sin betydelse som handelscentrum.

Liksom i Sverige utgjorde i agrarsocknarna den borgerliga kommunen och den kyrkliga församlingen en enhet. Frikyrkorörelsen har varit relativt svag och blott medfört ett par missionshus inom området. Liksom i svenska herrgårdsbygder verkade godsägarna även här tidigt för skolväsendets införande. Genom 1958 års skollag med förlängd skolgång m. m. ställdes de små kommunerna inför så betungande uppgifter, att man ofta löste dem över kommungränserna medelst mellankommunala avtal, en företeelse som på sätt och vis berett väg för kommunsammanslagningarna samtidigt som det borde varit ett alternativ i fråga om samarbete i stället för formell sammanslagning. Då under 1900-talets första hälft de nya centralskolorna började uppföras, uppstod ej sällan tvister om deras placering och benämning.

Undersökningen kring kommunsammanslagningen hade till syfte att bringa klarhet i vad åtgärden erhöll för betydelse inom det politiska systemet och de därav följande förändringarna i befolkningens aktiviteter och hållning. Beträffande den lokala administrationen har man önskat veta, om den vuxit, blivit mer byråkratisk och givit innevånarna bättre service efter sammanslagningen.

Liksom det svenska har det danska samhället i stort genomgått avsevärda förändringar, sedan de äldre socknarna tillkom. Denna utveckling har inneburit oavbrutet ökade krav på primärkommunernas prestationer för sina innevånare. Många av de olika reformer, som eftersträvades av medborgarna blev beslutade genom lag, men deras genomförande kunde ej finansieras av små och folkfattiga primärkommuner utan fordrade någon form av mellankommunalt samarbete, vilket efter olika överväganden slutligen resulterade i kommun-

sammanslagningarna även i Danmark.

Ett exempel på en frivillig samverkan utöver de formella sockengränserna uppvisade olika nya organ såsom de olika andelsföreningar, vilka växte fram under 1800-talets slut för mejerier, slakterier etc. liksom gödningsföreningar, jordbrukskassor m. m.

Områdets vägsystem var främst av lokal karaktär, enär större genomfartsleder ej behövs. Järnväg tillkom först strax före sekelskiftet, men redan 1950 upphörde persontrafiken och endast godstrafik kvarstod. Den lokala busstrafiken hade 1930 kommit i gång på allvar och därmed tillsammans med privatbilismen tagit död på järnvägens persontrafik.

Det rika, gruppbyggande föreningslivet uppstod under 1800-talets senare hälft men har efter andra världskriget liksom i Sverige varit på tillbakagång, bland annat beroende på ökad rörlighet och minskad bundenhet till den lokala miljön, där föreningen tidigare utgjorde ett viktigt aktionsfält.

Befolkningens storlek har varit påfallande konstant hela 1900-talet, omkring 8 000 inom hela området men med den skillnaden att landsbygden har minskat till vinst för köpstaden och dess grannskap.

Undersökningen har visat, att de sammanslagna kommunerna på sätt och vis ur flera synpunkter utgjort en enhet, geografiskt genom att österut begränsas av Rude skov och sedan gammalt genom att innevånarna fått sina skilda urbana behov fylla i Skælskør.

Vid undersökningen kring sammanslagningen inriktades intresset särskilt mot industrialiserings- och urbaniseringsfaktorerna, som i och för sig icke varit särskilt påfallande i detta område med ringa äldre industri och mycket långsam tillväxt av den urbana habitationen inom området.

Det industriella inslaget var förhållandevis ringa i Skælskør: ett brännvinsbränneri, ett gjuteri, ett bryggeri och en fruktodling, senare kompletterat med ytterligare några företag. Den industriella sektorns begränsning framgår av att ortens små sjukhus utgjorde de största arbetsplatserna. Efter andra världskriget har emellertid några fler företag etablerats i staden. Äldre industrier som mejerier blev genom koncentrationsutvecklingen i denna bransch nedlagda. De stora förändringarna sammanhängde med uppförandet av ett oljeraffinaderi och ett elverk inom området.

Förslaget om kommunsammanslagning utgick just från den landsbygdskommun, som på kort tid erhöll de stora industrierna men knappast kunde administrera denna lokala börda, bl. a. av nyinflyttad befolkning.

Den ökade inflyttningen från agrarbygden till tätorten har skett oberoende av kommunsammanslagningen som följd av specialisering i arbetslivet samt större rörlighet mellan bostad och arbete. Utredningen antar att de nyinflyttade i denna småstad kommer att anlägga stadsvanor, som avviker från landsbygdsvanor men några iakttagelser härvidlag har ännu icke kunnat göras.

En tredjedel av arbetsplatserna var belägna i landsbygdsdelen av området och 2/3 i den urbana delen. Vissa industrier kan placeras på landsbygdsområdet men arbetskraften trots detta bosätta sig i tätorten. Av de i staden arbetande är en icke ringa del pendlare med bostäder i landsbygdsområdet. Till det märkligaste hör att 40 % av storkommunens arbetskraft är bosatt utanför storkommunen. Det är alltså tillkomsten av de nya storindustrierna, som krävt en myckenhet arbetskraft från andra håll på Själland. Det bör även erinras om

att många innevånare i Skælskør har sitt arbete utanför kommunen. De är alltså pendlare åt andra hållet.

Eftersom kommunsammanslagningar främst utgör en administrativ förändring, är det naturligt att vänta sig följder på detta område. Undersökningshypotesen var därför, att administrationen skulle växa efter sammanslagningen, att den skulle bli byråkratiserad, att den skulle bli professionaliserad, att professionaliseringsprocessen skulle gå långsammare än byråkratiseringen och att en del avgöranden av praktiska skäl skulle komma att överflyttas från de folkvalda till yrkesadministratörerna. Slutligen förväntades byråkratiseringen medföra ett mer opersonligt förhållande för den enskilde medborgaren i kontakter med kommunen. Av intresse bedömdes det även vara att undersöka, om skatterna steg på grund av sammanslagningen.

Före sammanslagningen var det främst i staden som det fanns ett embryo till kommunal administration. I de små landsbygdskommunerna handhades dessa frågor av kommunalmännen på fritid. På ungefär liknande sätt har det varit i Sverige. Det har därvid sällan framhållits, vilket ofta otacksamt och merendels ringa honorerat arbete, som i otaliga småkommuner utförts av kommunalmännen. Då detta arbete tenderat till oavbruten ökning, har det mångenstädes ej varit möjligt att förena med vederbörandes yrkesarbete utan krävt specialpersonal. Vad dessa insatser betytt för framväxten och uppehållandet av den kommunala självstyrelsen vore även för Sveriges del värt en egen undersökning, medan denna epok ännu ligger nära i tiden. Då dessa kommunalmän utövade sina uppdrag, kallades de ofta för "storgubbarna" eller "kommunalgubbarna" — eller som i Sverige skällsordet under senare år varit, "pam-

parna". Icke minst den oavbrutna kritiken som folkvalda kommunalmän liksom förtroendemän i folkrörelserna i allt högre grad blivit utsatta för under senare tid kan ha bidragit till minskat intresse för dylika insatser. De professionella tjänstemännen är på ett helt annat sätt skyddade av sina yrkeskorporationer, arbetstidslagstiftning m. m.

Det visade sig i den danska undersökningen att övergången från småkommun till storkommun medförde en ökning med ca 20 % av administrativ personal, något som var avsikten för att avlasta de förtroendevalda deras stigande extra bördor.

Eftersom skatten stigit generellt under senare tid, har det varit svårt att mäta, om kommunsammanslagningen påverkat detta. Någon höjning på grund därav uppges ej ha kunnat konstateras. Att däremot icke sällan folk föreställt sig, att den pågående skattehöjningen sammanhängt med kommunsammanslagningen har varit märkbart, särskilt på landsbygden inom området. Ett av de tyngst vägande skälen för kommunsammanslagningar har ju varit att förhindra skatteökningar genom att bredda befolkningsunderlaget för olika nödvändiga insatser.

Landsbygdsområdets innevånare ansåg även att den kommunala servicen blivit sämre, något som förmodligen beror på att den tidigare personliga kontakten med "kommunalgubbarna" försvunnit. Man är vidare missnöjd med den ökade byråkratin hos kommunaltjänstemännen, som ingriper, då folk släpper ut kloakvatten på otillåtet sätt eller att ändringar i bebyggelsen måste godkännas enligt gällande förordningar etc. På detta område synes de största spänningarna ha uppstått efter reformen. Även mellan lokalpolitiker och kommunaltjänstemän uppges vissa konflikter kunnat uppstå,

kuriöst nog påstås detta bl. a. bero på att politikerna ej kan genomdriva beslut i strid mot gällande bestämmelser.

Ett av de områden, där sammanslagningen märktes mest var biblioteken, där huvudbiblioteket expanderade 100 % på 5 år. Anslagen har höjts, biblioteken förbättrats men också boklånen ökat högst märkbart. Särskilt har de tidigare vikande boklånen för vuxna ändrats och övergått till ökning.

På skolområdet märkes tendensen till färre och större skolor men också reaktionen mot detta såsom fallet var även före kommunsammanslagningen.

För kyrkans del har reformen ännu ej haft någon inverkan men svårigheten både att få präster och publik till gudstjänsterna gör det icke otroligt, att någon form av förändringar kommer att ske även här. Särskilt stort motstånd mot förändringar på detta område har ej märkts vid intervjuer.

Sammanfattningsvis har det alltså konstaterats att en förvånansvärt obetydlig ökning av den kommunala administrationen ägt rum men att en viss byråkratisering skett genom att det numera är tjänstemän med ordnade arbetstider som handlägger ärendena. De folkvalda har personligen känt sockenborna och även varit beroende av deras röster vid valen, vilket kanske gjort dem medgörligare.

Det ganska statiska tillstånd, som på skilda sätt präglat denna landsända, gäller även det partipolitiska livet, där förskjutningar mellan etablerade partier varit mycket obetydliga. Landsbygdskommunerna har varit dominerade av Venstre, alltså det danska bondepartiet, medan socialdemokraterna till början av 1960-talet haft mer inflytande i staden, men även där har det sedan blivit borgerlig ledning. Stadens socialdemokrater har ansett att landsbygdsområ-

dets kandidater fått oförtjänt stöd av väljare i staden. Den obestriddiga dissonansen mellan landsbygd och stad har inom den nya kommunkonstellationen gjort sig märkbar i denna liksom i många andra frågor.

Liksom fallet var i Sverige har den första epoken av den nya storkommunens liv mer eller mindre tydligt bevarat de ingående delkommunerna som en bakgrundsfaktor. Man har många gånger inte agerat efter partilinjer utan efter hemort i delkommunerna. I Skælskør trodde vissa politiker, att detta sockentänkande skulle komma att kvarleva, tills nästa generation trädde till makten.

Kuriöst nog har det varit landsbygdsområdets innevånare som mest klagat över sammanslagningen, men i byrådet (kommunfullmäktige) var lantbruket mest överrepresenterat i förhållande till sitt folkantal i området.

Många innevånare ansåg sig ha mindre möjlighet att aktivt följa det kommunala livet efter sammanslagningen, medan kommunalmännen framhållit, att folk även dessförinnan egentligen bara var intresserade för det som direkt angick dem själva. Nu observerades det, så snart någon annan f. d. kommun än deras egen får något, men helheten i den nya storkommunen känner man mindre för. ”Det er nok et væsentligt moment af romantisk efterrationalisering i folks opfattelse af deres eget engagement og deltagelse i de små kommuners liv” heter det i undersökningen.

En märkbar skillnad är dock minskningen av folkvalda kommunalmän. Tidigare var det 51 inom hela området mot 15 efter sammanslagningen.

Den största stridsfrågan efter sammanslagningen har framträtt på miljövårdens område, där folk ansett det onödigt med central förbränningsanstalt och istället öns-

kat fortsätta med de gamla förbjudna sop-
högarerna och skräphålen.

Ett intressant drag är att valdeltagandet sjönk efter sammanslagningen, vilket kanske kan uppfattas som utslag av minskat intresse för personligt engagemang. Stadsborna har vid val visat större intresse för lokala kandidater än landsbygdsborna men trots detta blev det övervikt för de senare.

Inflyttande ortsbor har haft mer förståelse för sammanslagningen än de infödda, som varit mer vana vid den äldre indelningen. Men i stort har innevånarna inte ansett att kommunalpolitiken i större grad påverkar deras dagliga liv. Undersökningen tycks visa på att möjligheterna till personligt inflytande på kommunalpolitiken varken ökat eller minskat genom reformen. Att det nya skulle innebära vissa spänningar mellan stads- och lantbor har man blivit klar över.

Utredarna har valt att försöka analysera verkningarna genom att anlägga en funktionalistisk syn, främst för att söka finna följdruddningar var som helst i den lokala organismen som följd av ingreppet. Man har därvid trots att initiativet kommit från orten betecknat skeendet som centralldirigerat, något som ju på sin tid gällde även kyrkans sockenindelning liksom senare lagstiftning om primär kommunal verksam-

het.

Särskilt starka har tvisterna blivit vid omläggningar inom skolväsendet, något som är känt även från Sverige. Samma former av namnlistor, demonstrationer etc. har härvidlag funnits i bägge länderna.

Då ett större område på detta sätt ombildats till en enda kommunal enhet, kan det märkas tendenser till nya mer lokalt inriktade sammanslutningar, i Sverige på sina håll kallade "byalag", i Danmark beboerforeningar m. m. Det är ännu för tidigt att bedöma, hur denna form för opinionsbildning skall kunna påverka "överstyrelsen" för den större kommunenheten.

Den föreliggande undersökningen har gripit sig an med en viktig problematik. Jämfört med vad som i övrigt brukar erbjudas i hithörande frågor — vanligen olika typer av partsinlagor med anspråk på att omfatta den enda sanningen — är det en föredömligt objektiv redogörelse.

Eftersom kommunsammanslagningarna, ofta utan närmare bevis, utpekats som anledning till olika företeelser, torde det även på svenskt håll så småningom växa fram ett behov av att i stället för allmänna ordalag genom utförda undersökningar få nyanserad kunskap om kommunreformernas följder i olika avseenden. Den danska undersökningen utgör därvid något av ett pionjärbete.

Summary

The amalgamations of municipalities — reasons, aims and consequences

In the first part of the present article, the author gives an account of the amalgamations of municipalities (*kommuner*)— earlier independent—, the last phase of which was completed at the turn of the year 1974. Since medieval times, local administration in Sweden has been the parish, which

was a geographical as well as an ecclesiastical unit. The forms of the parish council had been firmly established through the Municipal Administration Act of 1862, by which the municipalities henceforth, too, were affiliated to the earlier parishes. In consequence, the rural municipalities—about

2400—became very unequal: in 1951 population varied from 67 inhabitants in some up to above 25,000 in others.

The development after 1862 was greatly characterized by the rapid migration from rural to urban areas. At the same time as the population of rural municipalities and, in consequence, tax revenues decreased, municipal commitments and undertakings increased. A change proved necessary. By the introduction, in 1952, of "large municipalities" (*storkommuner*), the number of rural municipalities was reduced from 2281 to 816, resulting in an increase of the average population per municipality from 1500 to 4100 and a doubling of the basis of taxation.

But migration continued and the "large municipalities" formed in 1952 turned out to be too small. Further municipal amalgamations had to be carried out. The increasingly heavy motorization made geographic distances less important than before. The new groups were called "co-operating municipalities" (*kommunblock*) and were, at the beginning of 1974, about 270. Thus, the reason for these amalgamations were the structural changes of society demanding reforms in terms of social welfare, cleansing, refuse collection and disposal, water, sewerage, roads, schools, etc.

There has, of course, been much discussion around these municipal amalgamations, but they

have not really become a matter of political controversy. Having existed for centuries, however, the parish has been regarded by its inhabitants as a place of security in life. As part of their identity, their feeling of belonging to a certain parish has been linked to the name of that parish. Thus, the question of the name of the new municipality has not seldom caused difficulties.

There has been no scientific investigation of the actual importance of the Swedish municipal amalgamations or of the reactions of the inhabitants. There is, however, such an investigation (see p. 9) from Denmark presented in the latter part of the article and furnished with Swedish references. It concerns an area in south-western Zealand where 7, earlier independent, rural municipalities, in 1966, were amalgamated into a "large municipality" along with the small town of Skaelskør. The purpose of the investigation was to find out the consequences and what the inhabitants thought of the change. And further, among other things: In what way did the reform affect the political system? Has local administration become more bureaucratic? The part played by professional administrators? Better service? Taxes?

This is an important set of problems. The Danish account is exemplarily unbiased and a pioneer work worthy of imitation.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Marmorering eller kineseri

En kommentar till "Möbelmåleriet i Järvsö"

Av Gunnar Pipping

Det är med intresse man tar del av Göran Gudmundssons artikel i föregående nummer av *Rig* om möbelmåleriet i Järvsö. Säkert har, som författaren framhåller, målningen av allmogemöbler påverkats av marmoreringen i slotts- och kyrkoinredningar. Vad som dock frapperar då man ser dessa i svart-vitt tryck återgivna bilder är ju likheten med kinesiska lackarbeten, framför allt kineserierna i svart och guld från 1700-

talets mitt, urfoder, målade tapeter och liknande. Ser man till formerna, exempelvis bilderna 1 och 3 men i synnerhet bild 5 b, förefaller släktskapen betydligt närmare till molnen i kineserierna än till ådrorna i kalla marmor. Färgvalet talar väl också för kinesiska förebilder, då marmoreringar väl vanligen gjordes i olika grå schatteringar.

Replik

Av Göran Gudmundsson

Det är alltid uppmuntrande att bli bemött när man presenterar en teori och det känns alltid tillfredsställande när någon intresserar sig och ställer upp med alternativa tolkningar till ett problem. På samma sätt gläder mig Gunnar Pippings kommentar, men jag måste nog också påstå att den är något svävande på målet.

Pipping inleder med att konstatera att "säkert har, som författaren framhåller, målningen av allmogemöbler påverkats av marmoreringen i slotts- och kyrkoinredningar", för att avsluta sitt inlägg med att något oklart antyda att målningen av dessa möbler troligen inte alls har med just denna marmorering att göra. Men, tolkar jag kommentaren rätt, om jag ser teorin med en inspiration från kinesiska lackarbeten som ett alternativ till den tolkning jag själv förfäktat?

Var och en som sysselsatt sig med folkkonst inom det norrländska området är medveten om

det nära sambandet mellan bondehemmens och kyrkornas inredning. Till detta samband har jag även räknat marmoreringen av möblerna från Järvsö och jag skall i ett kommande arbete mångfaldiga exemplen på att bönderna i Hälsingland anlitat samma hantverkare som kyrkorna, eller att deras gärningsmän i utomordentligt hög grad hämtat inspiration från sina sockenkyrkor. När man så ofta ser detta samband mellan kyrka och bondehem i möblernas arkitektur och målning, ligger det nära till hands att även tolka stil I—VI i Järvsö som en typ av marmorering, närbesläktad med kyrkornas dito.

Att jag inte funnit någon *direkt* förlaga till den aktuella målningstypen måste jag emellertid erkänna inte precis styrker mina teorier. Men i detta sammanhang bör påpekas att det inte finns någon 1700-talsinteriör bevarad vare sig i Järvsös eller grannsocknarnas kyrkor. Och det är

ju på 1700-talet vi bör inrikta sökandet, dels för att det aktuella möbelmåleriet har sin början då och dels för att det är då som den målade marmorimitationen blir så vanlig i de norrländska kyrkorna över huvud taget. Ett faktum som kanske borde redovisas i samband med detta är också att Järvsö fick en helt ny sockenkyrka år 1838. Då denna uppfördes jämnades den gamla korskyrkan från 1780 med marken. Det skulle varit av största intresse att veta hur snickerierna var målade i denna äldre kyrka, emedan det finns anledning att misstänka att de kan ha inspirerat till möbelmåleriet. Vi vet bara att de var utförda med oljefärg.

En annan grund till den tolkning jag anfört är att det i landskapet i övrigt är vanligt med möbler målade i marmorimitation. Naturligtvis med stora variationer och med olika stor trohet till "förlagan". Men att det är fråga om *marmoreringar* står fullt klart.

Med detta som bakgrund har det fallit sig naturligt att jag även räknat målningen av möblerna från Järvsö som en typ av marmorering och då i betydelsen *marmoriterande målning som genom stilisering och symmetrisering genomgått en utveckling mot rent dekorativt måleri*. Inför Gunnar Pippings teori om att inspirationen till måleriet skulle komma från kinesiska lackarbeten står jag med andra ord helt främmande. Hur skulle allmogemålare från Järvsö kunnat komma i kontakt med dylika arbeten? Den samhällsklass som kunde hålla sig med kinesier hade, så vitt jag förstår, fortfarande vid denna tid inte tagit

sig över Dalälven. Och till Järvsö har den inte kommit än.

Teorin blir också orimlig genom att möbelmarmoreringen i *övriga Hälsingland* uppenbarligen är en form av marmoriterande målning. Skulle då bara målningen i Järvsö vara inspirerad av kinesiska lackarbeten? Nej, det kan jag inte gå med på.

Hänvisningen till likheten med "i synnerhet bild 5 b" gör mig inte heller mer övertygad. Dels för att den avsedda kistan är målad i en stil av "huvudmålning" som endast finns daterad till 1814 och 1816, dvs. i mitten av serien med målade möbler, och dels för att den stilen finns bara i sex exemplar, dvs. är ganska ovanlig.

Att till sist färgvalet skulle mer tala för kinesier än för marmor som förebild vill jag inte heller hålla med om. I detta kan jag även stödja mig på Erik Lundberg som i *Sextonhundralets kyrkorum* (Svenska kulturbilder. Ny följd. 3: 5, Stockholm 1936) just tar upp de förändringar i färg och form som inträder då marmoreringen lösgörs från förebilderna i och med att den blir en komponent inom den norrländska kyrkoinredningskonsten.

Marmorering behöver alltså inte vara grå till färgen utan finns i ett otal färgställningar och här har vi kanske närmast oss pudelns kärna. Vi måste nämligen räkna med möjligheten att målaren från början hade en sådan fantasifull marmorering till *förlaga* inom sitt möbelmåleri. Och kanhända är detta svaret på gåtan med det originella svart-vita måleriet i Järvsö.

Redaktionellt meddelande

Genom ett missförstånd från min sida kom docent Bengt Ankarloos genmäle *Etnologi och trolldomsprocesser* i *Rigs* årgång 1973 (s. 76 ff.) ej att tillställas dr. jur. Ilmar Arens, författare till den "bilaga" som åtföljde den aktuella recen-

sionen (samma årg. s. 31). Dr Arens har bett red. meddela att detta var orsaken till att han ej kom med någon replik samtidigt med recensenten C.-H. Tillhagen.

Rigs redaktör

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Om fällor och fångst

Av Sture Lagercrantz

James A. Bateman: Animal traps and trapping. Devon 1971. 286 s., 80 ill. + 17 pl.

Som zoolog har J. A. Bateman intresserat sig för djurfångst och han framlägger sitt material i den typografiskt tilltalande boken *Animal traps and trapping* som redan efter två år utkommit i en ny upplaga. Arbetet har betydande intresse för en etnolog även om vissa kapitel äro mindre givande. Hit höra de som behandla insektsfångande växter, spindlar och myrlejon (s. 71—88), ”fångstens etik” (s. 248—253) och jaktfälla-lagstiftningen (s. 254—267). Beträffande den sistnämnda jämför förf. förhållandena i England och Nordamerika. Det anförda materialet är emellertid alltför ofullständigt för att kunna stödja antydda men föga övertygande historiska perspektiv. Det förhåller sig väl dock snarast så att Bateman huvudsakligen endast velat informera om vissa under 1900-talet inom de ovan angivna områdena gällande bestämmelser.

Avsnitten om fisk- och insektsfällor (s. 107—120 resp 89—106) skola här endast beaktas mera i förbigående. Förf. redogör t ex rätt utförligt för i England förekommande typer av hummertinor och påpekar bl a att man här och var på Wales och Sydenglands kuster även kan iakttaga franska inslag. Rätt kuriös är den av W. Hamilton Gibson uppfunna och som spränkla gillrade fisksnaran (s. 117—119 och fig. 28). Konstruktionen återfinnes fö som ”dubbel lådsnara” (för vesslor etc, s. 179—180 och fig. 60) och har sannolikt samma upphovsman. Med tanke på spränklans betydande utbredning i Nordamerika¹ blir fisk/vesselsnaran åtminstone förklarlig.

Insektsfångsten skildras med stor sakkänedom.

¹ S. Lagercrantz, Spring-pole snares and their mechanisms, *Studia Ethnographica Upsaliensia* 26 (Varia 2), s. 98.

Tre metoder kunna urskiljas nämligen användandet av gropar, lim eller ljus. Eftersom de anförda redskapen mestadels äro moderna och egentligen endast användas av insektsforskare saknas vanligen etnologiskt jämförelsematerial. En lusbräda från Poona (Indien) utgör dock ett undantag (s. 47—48 och pl. s. 32). Bateman erinrar om den för jaktforskare numera så välkända verkstaden på Mérode-altaret samt gör gällande, och möjligen med rätta, att den brädbit som St. Josef sitter och borrar hål i egentligen skulle vara en lusbräda. I Sverige synes lusbrädan framför allt vara känd från Uppland och Småland där den ännu användes under 1920- resp 1890-talen. Uppgifter föreliggande bl a från Dalarna (Mora), Värmland (Bjurtjärn), Uppland (Väddö, Västland och Tierp), Östergötland (Svinhult), Småland (Ingatorp, Älg-hult, Tveta, Söderåkra och Gäddeviksås), Halland (mangelbräde inköpt 1893 ”hos guldsmeden C. A. Svensson i Varberg”) samt Gotland (Ekstad).² I vad mån apotekaren J. J. Salbergs aktion för lusbrädan (mitten av 1700-talet) ledde till framgång eller ej låter sig väl knappast avgöras.³ Beträffande utbredningen i våra grannländer har förfrågningar till Dansk Folkemuseum, Museiverket (Helsingfors) och Norsk Folkemuseum givit negativa svar; däremot omtalas lusbräddor 1922 som

² Nordiska museet nr 15.544, 15.924, 16.373-4, 19.137, 20.321-2, 26.034, 31.218, 40.481, 50.557, 59.409, 63.239, 115.648, 132.752 och 161.189; Nordiska museet, Etnologiska undersökningen nr 12.056. Uppgifterna från Nordiska museet samt den avseende Varberg genom vänliga meddelanden av intendenten Marianne Erikson den 16.5 och 5.6.1973 resp antikvarie Nils Nilsson den 25.6.1973. Jfr vidare E. Rosander, Loppor och löss, råttor och möss, *Fataburen* 1970, s. 106—7.

³ Et nytt påfund och rön at döda wägglös och deras ägg ofruktbara göra, *Kungl. Svenska Wetenskapsakademiens Handlingar* 1745, s. 21-2.

”underlag vid kamning” från Estland (Runö).⁴

Bateman nämner också ”flugfångarna” dvs de välkända framförallt i kökstaken upphängda, klibbiga och något sötaktigt luktande flugpapperen (s. 99). Under 1940-talet ersattes flugpapperen av Flytox som ungefär 20 år senare började giva vika för andra kemiska preparat. Alltjämt saluföres emellertid Tomtens flugpapper i lanthandeln och efterfrågan synes faktiskt öka något (Laxarby). Man kan även erinra om de björkkvastar med färskt, ganska tjockt löv som hängdes upp i köken. När det skymde mot kvällen satte sig flugorna i löven. Så småningom trädde en säck över kvasten, flugorna skakades ur denna och sedan slog man säcken mot en vägg eller något dylikt (Risinge, Hällestad).⁵

De för jaktfälleforskningen viktigaste partierna i Batemans arbete utgöras av inledningen, kap. 1 och 2 samt 6 till 9. I inledningen (s. 11—23) redogöres för huru materialet systematiserats. Man observerar med en viss förvåning att förf inte gjort klart för sig vad en fälla är — ett redskap som i fångstmannens frånvaro avgillras av viltet. U. T. Sirelius talar om aktiv och passiv jakt (andra indelningsgrunder finnes givetvis också), fällorna tillhöra den senare kategorien.⁶ Om en jägare däremot gillar upp en sten med en pinne och knyter ett snöre om denna för att sedan rycka i snöret när viltet äter av åteln då rör det sig om aktiv jakt. Stenen är nu ett jaktredskap och jägaren använder sig, för att använda J. Lips terminologi, av en ”fälliknande fångstmetod”.⁷ I kombination med olika nättypor torde dylika fö vara särskilt vanliga vid fågeljakt.

Bateman indelar sitt material i 1. gropar, 2. ”sprätfällor”, 3. snaror, 4. trampfällor, 5. burfällor och 6. ”omsorgsfullt utarbetade” — eller om man så vill ”genomtänkta” fällesystem (s. 13—17). Frånsett att stockar/flakar bli bliva hemlösa

⁴ Nordiska museet nr 144.977. Benägna svar från fil. kand Sirkku Dölle, förstekonservator Jorunn Forsberg och överinspektör Holger Rasmussen de. 18.5, 18.5 och 15.5.1973.

⁵ I Risinge och Hällestad synes flugpapperet hava varit vanligt från ca 1900-talets början till omkring 1920, även här blev Flytox modernt under 1940-talet. Personligt meddelande av prof. em. Efraim Andersson.

⁶ Suomen kansanomaista kulttuuria 1, Helsingfors 1919, s. 61, 83.

⁷ Fallensysteme der Naturvölker, Leipzig 1926, s. 12 (med samma titel även i Ethnologica 3, s. 15).

(de nämnas emellertid vid åtskilliga tillfällen i texten) samt att sprättsnaror och saxar sammanföras så låter sig den sista gruppen, i vilken det även ingår ”fälliknande fångstmetoder”, knappast definieras. En typologi bör emellertid grundas på de principer enligt vilka fällorna funktionera. Detta har J. Lips iakttagit i sin en gång mycket uppmärksammade systematik.⁸ Denna är dock i dagens läge inte längre helt tillfredsställande. Han förbisaåg nämligen att olika fälletyper (t ex fallharpuner, stockar/flakar, bås/buror och sprättsnaror eller stång- och sprättsnaror) kunna gillras med samma system.⁹ Eftersom detta och fällan då kan utgöra en sekundär kombination får gillringssystemet inte ligga till grund för en jaktfällesystematik. Ingen begär att Bateman skulle följa J. Lips men eftersom R. U. Sayce uttryckligen framhållit skillnaden mellan fälliknande fångstmetoder och fällor i sin goda inventering över engelska jakt- och fångstmetoder¹ är det överraskande att detta förbigått Bateman. Dennes indelning är nu under alla omständigheter mindre tillfredsställande än Lips och leder därför tyvärr också till oklarheter samt en, minst sagt, överraskande terminologi.

Om man frånser den moderna insekts- och möss/rättfångsten är Batemans litteraturkännedom högst bristfällig. Asien företrädes sålunda endast av ett arbete, en engelsk översättning av E. W. Pfizenmayers Mammulleiche und Urwaldmenschen in Nordost-Sibirien (Leipzig 1926). Han anför däremot förtjänstfullt nog en del svåråtkomlig engelsk och nordamerikansk handbokslitteratur. Det framstår som angeläget att den sistnämnda gjordes till föremål för en ingående granskning. Engelska och franska inslag äro påtagliga. I texterna

⁸ Lips 1926, s. 5ff (Ethnologica 3, s. 8ff). Med en del modifikationer återfinnes detta system hos S. Lagercrantz, Beiträge zur Jagdfallensystematik, Ethnos 2, s. 361—6.

⁹ Så t ex representera Lips' plattform- och ”släd”-gillringar (1926, s. 64—66 resp 67—70; Ethnologica 3, s. 67—69 resp 70—73) inte några speciella gillringsmetoder. I det förstnämnda fallet rör det sig endast om en med en eller flera gillerstickor kompletterad trampsticka, i det sistnämnda åter om gillerram/båge med sidodragen trampsticka. Det kan tilläggas att de lösa gillerstickorna vanligen kombineras på samma sätt med ramen (såväl den lösa som den fasta) och bågen (jfr Lagercrantz, Spring-pole, s. 60—90).

¹ Traps and snares, The Montgomeryshire collections 49:1, s. 37—73.

kunna därjämte drag från föreuropeisk kultur, dvs "förbättrade" indianfällor, påvisas. Det kan väl knappast hava ålegat Bateman att företaga denna granskning även om han borde ha antytt de anförda handböckernas inbördes förhållande till varandra. Det hade emellertid underlättat för andra om han angivet käll- och lokaluppgifter, sådana saknas nästan genomgående, i text och bildunderskrifter. Denna underlåtenhet har måhända en naturlig förklaring. Bateman är nämligen mest road av industriellt tillverkade fällor — dvs allehanda, även för export avsedda, metalltråds- och saxkonstruktioner. En lokaluppgift har därför dessvärre synts honom mindre väsentlig allrahelst som han inte är etnolog.

Om kap. 1 och 2 (en historisk redogörelse över fällors utveckling resp industriell tillverkning av fångstredskap, s. 24—70) inarbetats i kap. 6 till 8 (s. 121—236), där det "moderna" materialet är ganska dominerande, hade större översiktlighet vunnits. Att diskutera huru och när de äldsta fällorna uppstått (jfr text s. 161) kan väl vara roligt men knappast givande. Batemans åsikt att gropar och andra fällor funnits under förhistorisk tid är naturligtvis riktig även om intet kan sägas om gillringssystemen. Vid tolkningen av hållristningar/målningar bör väl städse största försiktighet iakttagas. Att det återgivna materialet från Malaga och Val Camonica (s. 29, 31) skulle representera nät och fällor kan synas ovisst men klarhet häri lär heller knappast kunna vinnas. Man tycker måhända att en hänvisning till J. Lips och K. Lindner, som gjort betydande insatser inom jaktens förhistoria, kunde ha varit skälig.²

Fallgropens utveckling skisseras och som ett senare led betecknas de typer som karakteriseras av en kring sin mittaxel balanserad platta (s. 14). I Europa är dessa inte minst kända som vattenkattor. En av de vanligaste är väl tunnan med pålimmat eller fastbundet papperslock (s. 158) i vilket det skurits två varandra korsande skåror. En annan välkänd modell avbildas från Monmouthshire (pl. s. 85). Det kan tilläggas att C. Pullingers lustiga "reperer-mössfälla" i själva verket är en "modern", industritillverkad och på sin tid kon-

² J. Lips, *Paläolithische Fallenzeichnungen und das ethnologische Vergleichsmaterial, Tagungsberichte der deutschen anthropologischen Gesellschaft vom 11. bis 17. September 1927, Leipzig 1928, s. 80—89* (jfr även Lips 1926, s. 132—145 samt *Ethnologica* 3, s. 135—148); K. Lindner, *Geschichte des deutschen Weidwerks* 1, Berlin/Leipzig 1937.

kurrenskraftig balansbrädefälla (s. 66—68 och fig. 12). Förutom från England är balanssystemet bl a belagt från Tyskland, Sverige, Finland, Ryssland (Batemans "arctic fox trap" — s. 157—158 och fig. 45 — är, liksom hans övriga nordasiatiska material, hämtad från Pfizenmayer), Ungern, Slovakiet och sydöstra Europa. Metoden har under 1930-talet mitt tillika prövats i Labrador. Eftersom balanstekniken också är kännetecknande för orrtrattarna (jfr s. 128) — utbredningen i Sverige endast lokal, i Finland allmän men begränsad till landets södra delar och i Ryssland sannolikt betydande — bör dess ålder dock inte underskattas.³ Balansgillrade gropar, ehuru i ett helt annat utförande, förekomma också som råttfällor på Nya Zeeland.⁴ De kaninfällor ("tip traps") som Bateman anför från England och Australien kunna möjligen vara likartade.

Eftersom Bateman känner till Pfizenmayer finner han det skäligt att nämna dennes koncentriska varggård (s. 233—234 och fig. 79, bilden lätt bearbetad). Det är en fälla som omtalas i fransk och svensk jaktlitteratur och framför allt förekommer i östra Europa (från Finland — här införd under början av 1800-talet — till Polen och Balkanhalvön). Utbredningen i Ryssland inklusive Sibirien är betydande. Det är däremot tveksamt om "Sonninis varggård", som fällan med orätt kallas i svensk litteratur, någonsin använts här i landet.⁵

³ R. Bednarik, *L'udové pol'ovnictvo na Slovensku*, u.t. 1943, s. 28 och fig. 8; S. Lagercrantz, *Zur Kulturgeschichte des schwedischen Gruben- und Zäunefanges*, *Zeitschrift für Ethnologie* 74, s. 145—149; G. Swederus, *Skandinavien's jagt, djurfänge och vildafvel*, Stockholm 1832, s. 350. Tunnvarianten omtalas också i amerikanska handböcker, text S. Harding, *The amateur trapper and trap-makers' Guide*, Chicago 1903, s. 36—40 och 2 fig.

⁴ B. Anell, *Hunting and trapping methods in Australia and Oceania*, *Studia Ethnographica Upsaliensia* 18, s. 89—90 och fig. 18.

⁵ Lagercrantz, *Zur Kulturgeschichte*, s. 152—153; K. Moszyński, *Kultura ludowa Slowian* 1. Krakow 1929, s. 55—56. Genom ett översättningsfel blev den svenska beskrivningen av Sonninis varggård rätt obegriplig — såväl C. U. Ekström som Th. Hahr funno därför konstruktionen föga övertygande och Hahr tar inte heller med den i andra upplagan av sin handbok. Ännu 1832 är det emellertid obekant för Ekström (*Varg-jagt, Tidskrift för jägare och naturforskare* 1832, s. 523—524) huruvida varggården ifråga prövats eller inte, senare litteratur ger veterligen inga upplysningar härom.

Bateman ägnar åtskilligt utrymme åt de europeiska tidigast från sen bronsålder belagda trampfällorna av trä (s. 31—39). Det är onekligen anmärkningsvärt att han inte observerat G. Bergs grundläggande studie i ämnet⁶ och tagit del av dennas givande resultat. Förf visar, i förbigående sagt, samma brist på uppmärksamhet när han skisserar musfällans utveckling genom tiderna (s. 43—48). Även här förbigås en av Bergs tungt vägande forskningsprestationer.⁷ Eftersom de ovan nämnda trampfällorna ännu i sen tid använts i östra Europa (t ex i Polen, Ungern och Rumänien) kan det vara av ett visst intresse att en variant, låt vara avsevärt förenklad, också "överlevat" i Spanien (Galicien).⁸ Den intressanta, av engelsmännen under första världskriget använda, "portabla" trampfällan för människor (s. 137, 188, 191) har en nära motsvarighet i en "fast" djurfälla från Slovakiet (Bednárik 1943, s. 26—30 och fig. 10). I detta sammanhang kan det erinras om att den runda trampfällan — Bateman (s. 232 och pl. s. 208) anför typlägg från shalluk och "nuco" (måste vara nuer) — har en betydande utbredning och ålder i både Afrika och Asien, den förekommer härjämte även i Europa (Ungern och Dobrudja).⁹

Batemens beskrivningar av stockar/flakar, båsburar och snaror äro ibland missvisande. Detta beror till någon del därpå att han ej sällan okritiskt övertager material från amerikanska jakt-handböcker. Den 4-gillrade flaken (s. 161—162 och fig 46), stenfällorna (s. 165 och fig. 48), "pyramidburen" (s. 123—124 och fig. 30) samt den bärbara sprättsnaran (s. 178—179 och fig. 59) kunna förtydliga detta. I det förstnämnda fallet har konstruktionen helt missförstått och Batemens version är följaktligen fullkomligt obrukbar. Pyramidburen åter gillras i Europa och Sydamerika vanligen med den trappstegsformigt tudelade (gil-

ler)-stickan men andra system förekomma givetvis även.¹ Inget kan emellertid vara mera sekundärt och sämre än det som Bateman angiver. Den bärbara sprättsnaran — liksom pyramidburen återfinnes denna i huvudsak hos S. Harding (s. 29—32 och fig. resp s. 51—53 och fig.) — har fått de amplaste lovord av såväl Harding som Batesman. Den förstnämnde betecknar t o m konstruktionen som "ingenious" men man kan svårigen tänka sig att en fångstman skulle trava omkring i skogarna med en fullkomligt onödig utrustning när det räcker med kniv och snartråd. Uppfinningen är helt enkelt opraktisk. Detsamma gäller i än högre grad för de upphängda stenarna som skulle kunna ersättas av en fallharpun (s. 165).² Att en dylik skulle ha använts som björnfälla i Nordamerika synes helt uteslutet eftersom fallharpunerna endast äro kända från Afrika och Indonesien.

Avbildningen av en sannolikt "kompletterad" nordamerikansk stock (s. 162—163 och fig 47) är rätt obegriplig. Uppenbart avses emellertid, för att använda J. Coopers terminologi, en "combined samson post and lever deadfall", dvs ett gillrings-system som består av tre gillerstickor — två lösa och en fast varvid den sistnämnda utformats som en krok.³

Klumpfällan omnämnes (s. 166—167 och fig. 49—50) men rätteligen borde dock hänvisningar ha gjorts till Sayces ovan anförda arbete (s. 62—63 och fig. 28) samt till J. Hornells ingående forskning över engelska slagfällor.⁴ R. Adcocks under förra århundradet patenterade (!) "Mortisfälla" är endast en dålig variant av den konven-

¹ Jfr t ex S. Rydén, A study of South American hunting traps, Revista do Museu Paulista 4, s. 272—274 och fig. 11 :1—3.

² Det bör kanske nämnas att B. Gunda (Keilfalle in den Karpaten und auf der Balkan-Halbinsel, Et multum et multa, Festgabe für Kurt Lindner zum 27. November 1971, Berlin/New York 1971, s. 98) anser sig finna en principiell likhet mellan fallharpunerna och de i Central- och Östeuropa samt på Balkan-halvön förekommande kilfällorna. Jag kan inte finna att så är fallet.

³ J. M. Cooper, Snares, deadfalls, and traps of the Northern Algonquians and Northern Athapaskans, The Catholic University of America, Anthropological Series 5, s. 84—86, fig. 41—42 och pl. 3 :b.

⁴ J. Hornell, Two types of old rat-traps from Carmarthenshire, The Carmarthen Antiquary 1942, s. 3—4 och fig. 1—2; Old English dead-fall traps, Antiquity 1940, s. 395—403 och fig. a—c med pl. 1—7.

⁶ G. Berg, Wooden traps, Folk-Liv 14—15, s. 31—59 samt Wooden traps, and addendum, Folk-Liv 17—18, s. 139—140.

⁷ G. Berg, Medieval mouse traps, Studia Ethnographica Upsaliensia 26 (Varia 2), s. 1—13.

⁸ K. L. Fernandez, Historia de Galiza 2, Buenos Aires 1962, s. 457 och fig. 3. — Om trampfällor från Navarra se G. Berg, Folk-Liv 17—18, s. 140.

⁹ B. Gunda, Jagdverfahren und Jagdgeräte bei den Tataren in der Dobrudscha, Baessler-Archiv, Neue Folge 15, s. 148—149 och fig. 13—14; S. Lagercrantz, Contribution to the ethnography of Africa, Studia Ethnographica Upsaliensia 1, s. 98—103.

tionella och i Europa vida spridda klumpfällan.⁵ Två, låt vara, moderna flakar (en byggd i låda och en med tyngden glidande längs en metalltråd) har ett visst intresse (s. 168—169 och fig. 51—52), den sistnämnda återfinnes fö i ett mera industrialiserat utförande under benämningen "tramp-fälla" (treadle trap) hos S. Harding (s. 20—22 och fig.).⁶

Fågelburen från cokwe (s. 124—125 och pl. s. 51) och lerburen från Djerba (s. 217—218 och pl. s. 190) giva båda anledning till eftertanke. Den förra har en betydande utbredning i Afrika (belägg finnas t ex från Togo och Sundi)⁷ men utgör trots detta en novation. Om den införts från Europa eller genom från Östern återvändande europeer (fällan är t ex väl känd från Kina) kan endast framtida forskning avgöra. Den senare åter tillhör en grupp fällor som inte endast har en betydande ålder (från det tredje årtusendet f Kr) utan också en anmärkningsvärd utbredning (från Algeriet till gränstrakterna mellan Iran, Afghanistan och Indien).⁸

Bateman antyder med rätta att vissa burfällor kunna beläggas från medeltiden till våra dagar (s. 44, 216). I och för sig är det knappast något problem om fällorna ifråga har en eller två ingångar och om falldörrarna är raka eller vinkelformade, för gillringsvariationerna synas ändå ha varit relativt begränsade. Det hade emellertid varit förtjänstfullt om förf åtminstone något beaktat den omfattande centraleuropeiska litteraturen i ämnet. Man hade då möjligen kunnat se i vad mån tidigare erfarenheter utnyttjades när en mångfald typer av metalltrådsburar började massproduceras industriellt. Batemans synnerligen värdefulla material beträffande moderna amerikansk-engelska burfällor (mjärdtyperna inberäknade), som ibland fö utarbetats med officiella myndigheters medverkan, giva nämligen anled-

ning till åtskilliga reflektioner allrahelst som konstruktionernas "uppfinnare" och tillverkare ej sällan angivas. Det behöver bara erinras om att den av W. M. M. Chapman ändrade "Potterfällan" (s. 129 och fig. 31) har direkta och bättre förebilder på kontinenten (Mérite, s. 72—73 och fig. 15). Som ett tidens tecken kan man också notera att burfällor numera även tillverkas av plast (s. 224 och fig. 74).

Bateman framhåller utan närmare motivering att "we have seen how the same patterns in traps reappear repeatedly and independently among peoples all over the world and over many centuries" (s. 128). Detta bör emellertid tagas med viss reservation för förf ser inte ens någon principiell skillnad mellan stång- och sprättsnaror (s. 176). Olokaliserade äro tyvärr den gnaggillrade 3-håls-snarar (s. 185 och pl. s. 104) samt de sk "halv- och heltunnefällorna" (s. 182—183 och pl. s. 103), de sistnämnda spränkle-gillrade snaror för mullvadsfångst. En variant av dessa, modellen "Perfection", var mycket populär bland skotska mullvadsfångare intill tiden för det andra världskrigets utbrott. Beträffande den gnaggillrade snaran meddelas att sådana voro allmänt brukade i USA och Europa under 1800-talet samt att "essentially similar types have been manufactured until comparatively recently" (s. 185). Även här hade en hänvisning till Sayce (s. 67—69 med fig. 34—35, 39) och dennes lokaliserade uppgifter synt önskvärd. Beträffande Indriga-jakuternas (och Orinoco-indianernas) "snaröar" bör det anmärkas att uppgifterna hämtats från Pfizenmayer men att illustrationen (s. 151—152 och fig. 44) är en ovanligt fri bearbetning av dennes. Måhända borde det utrönas i vad mån snaröar och -uddar förekomma på nordeurasiskt område och om det finnes något samband mellan dessa och de bla från norra Skandinavien, från Ungern och Balkanhalvön kända snarflottarna eller inte.

Med några exempel skall Batemans terminologi och hans, ur etnologisk synpunkt, oklara och därigenom missvisande formuleringar belysas. Under benämningen "giljotin-fälla" sammanföres två helt skilda typer av fångstredskap (s. 184—185 och pl. s. 86 samt s. 104). Ett av dessa är den även i Sverige — t ex Småland (Skirö), Västergötland (Tengene och Rackeby), Dalsland (Brålanda), Värmland (Mangskog och Dalby), Dalarna (Stora Tuna, Grangärde, Gagnef och Rättvik), Härjedalen (Linsell) och Norrbotten (Nedertorneå) —

⁵ S. Lagercrantz, Observations on block traps, *Orientalia Suecana* 9, s. 154—168.

⁶ Bateman citerar (s. 162) A. R. Harding, *Deadfalls and snares*, Chicago 1907. Denne synes återgiva ungefär samma fällor som S. Harding men gillrings-systemen äro något ändrade.

⁷ E. Manker, *Bland Kristallbergens folk*, Stockholm 1929, s. 106 och fig. 88; Ed. Mérite, *Les pièges*, Paris 1942, pl. 9:2, 7.

⁸ S. Lagercrantz, *Observations on some clay traps*, *Ethnos* 37, s. 48—52.

väl kända slagfjäderfällan⁹ vilken ingalunda är en giljotin utan, som namnet anger, en slagfälla. Flera terminologixempel skulle kunna anföras men detta får räcka. Man kan bibringas uppfattningen att "råtttryssjan" är karakteristisk för Tanzania (s. 231—233 och fig. 77) och torsionsfällan för Syrien (s. 125). Så är inte fallet. Den förra är inte endast känd från huvudparten av Negerafrika öster om Biafrabukten utan också från betydande delar av sydöstra Asien, Indonesien, Philippinerna, Nya Guinea och Melanesien.¹ Den senare åter (vanligast äro ju kombinationerna med båge, nät eller snara) är vida spridd i Europa, Asien och norra Afrika (Lagercrantz, Contribution, s. 103—112).² Den avbildning som Bateman återger efter Mashal ha-Kadmoni som en "German steel trap" (s. 44 och fig. 5) är fö en vanlig torsionsfälla.

Betydande utrymme ägnas metalltrådsfällor med torsionsprincip och saxar med trampgillring. De sistnämndas utveckling skildras ingående varvid berättigad hänsyn toges till den nordamerikanska pälshandeln. Överskådligheten försvåras dock i någon mån därigenom att materialet inte framlägges i ett sammanhang. Det är emellertid sannolikt att de första invandrarna medfört "järn-

fällor" av L. Mascalls typ till Nordamerika samt att huvudparten av de första här tillverkade saxarna också utgingo från dennes modell (s. 188). Under 1850-talet börjar den "moderna" fabrikationen. Atskilliga av de nu konstruerade modellerna nämnas och så till vida är Newhouse-fällan anmärkningsvärd som det är den första serietillverkade (jfr s. 63—66). I anslutning till redogörelsen för saxarnas historia i Nordamerika (s. 191) hade en hänvisning till A. W. Schorgers grundliga monografi varit önskvärd.³ Det behöver knappast nämnas att nutida modeller av saxar med torsions-, drag- eller trampgillring uppvisa smärre skillnader. Det finnes emellertid ingen anledning att beröra dessa i en anmälan.

Ur etnologisk synpunkt är det förenat med vissa svårigheter att använda Batemans arbete. För att lokalisera de anförda redskapen måste man nämligen antingen taga kontakt med de institutioner som ställt bildmaterial till förfogande eller söka rätt på den litteratur han använt. Intetdera är omöjligt men vad litteraturen beträffar blir det sannolikt ett tidsödande företag att undersöka i vad mån de anförda handböckerna äro beroende av tidigare källor eller inte. Den etnologiska litteraturen har väl dessvärre närmast helt förbisetts av förf och det är också anmärkningsvärt att man kan skriva ett "översiktsarbete" utan beaktande av fransk- eller tyskspråkig litteratur. Batemans studie uppvisar emellertid också påtagliga förtjänster. Förf har av allt att döma i första hand tänkt sig sitt arbete som en orientering eller snarare en handbok över huru insekter, fåglar eller smärre däggdjur skola fångas för att studeras i vetenskapligt syfte eller oskadliggöras. Så bedömt fyller nog undersökningen skäligen krav.

⁹ Nordiska museet nr 8.706, 12.303, 14.730, 14.732-3, 14.745, 15.115, 25.253, 87.313, 88.241, 155.408, 173.929, 176.642, 185.515, 195.392, 198.620, 206.130, 206.986. Enligt vänligt meddelande av professor G. Berg den 13.10.1960.

¹ B. Anell, Contribution to the history of fishing in the Southern Seas, Studia Ethnographica Upsaliensia 9, s. 4—11 och karta 1; S. Lagercrantz, Beiträge zur Kulturgeschichte der afrikanischen Jagdfallen, The Ethnographical Museum of Sweden, New Series 5, s. 150—153 och karta 32.

² S. Lagercrantz, The Nordo-Baltic torsion traps, Studia Ethnographica Upsaliensia 21 (Laponica), s. 169—181.

³ Wisconsin Academy of Science, Transactions 40:2, s. 171—199.

Monika Minnhagen: Bondens bostad.

En studie rörande boningslängans form, funktion och förändring i Sydöstra Skåne. Deutsches Ref. Skrifter från Folkklivsarkivet i Lund 15. Diss. Lund 1973. 162 s., ill.

Monika Minnhagens avhandling behandlar bondgårdarnas bostäder på Österlen med tyngdpunkten på 1800-talet. För perspektivets skull har hon ägnat 1700-talet ett förhållandevis stort intresse medan 1900-talet beaktats i betydligt mindre utsträckning.

M. uppställer inledningsvis tre huvudfrågor: vilka bostadstyper som fanns, vilka faktorer och behov som formade bostaden, i vad mån bostaden avspeglade de sociala och ekonomiska förhållandena. Också gårdsanläggningen och byggnadsmaterialet tas emellertid upp till behandling. För att besvara sina frågor bygger M. på gängse material vid denna typ av undersökningar, således synprotokoll av olika slag, uppmätningar och gårdsbeskrivningar, bildmaterial och uppteckningar. Bouppteckningar har bara kunnat utnyttjas i mindre utsträckning.

M. har funnit att boningslängan under 1700-talet som regel var placerad på gårdsanläggningens norrsida. När placeringen under 1800-talet allt oftare blev söderorienterad med anknytning till trädgården berodde detta på statustänkande enligt M. Man ville ha boningslängan synlig från vägen. Hennes material ger vidare en ytterligare konfirmation av att bonings- och ekonomiutrymmen skildes åt under 1800-talet. I sin behandling av gårdens förändring skjuter M. genomgående de sociala aspekterna i förgrunden medan de funktionella sammanhangen kommer i bakgrunden.

Sambanden mellan bostadens planlösningar och de förekommande byggnadsmaterialen blir hos M. mest en dunkel antydning; de fanns men vilka de var analyseras inte. M. iakttar emellertid vad gäller byggnadsmaterialen samma utveckling på Österlen som har belagts i andra skånska slättbygder. Korsvirke med lerfyllda fack dominerade fram till 1800-talets mitt, därefter kom det brända teglet och det s. k. råteget. En ekologiskt betingad skillnad är trävirkets rikligare användning i undersökningsområdets norra del.

I det fjärde kapitlet är M. framme vid själva bostaden. Rubriceringen Rumsenheter avspeglar innehållet; här ges en genomgång av bostadsutrym-

met enhet efter enhet med anteckningar om förändringar samt först och främst om synematerialens omnämmanden av respektive utrymmen från 1700- och 1800-talen. En analys av de funktionsförändringar som uppkommit till följd av nya behov är det inte fråga om.

Vad gäller t. ex. köksregionen har materialgenomgången knappast tillfört vår kunskap några mer anmärkningsvärda nyheter. M. utgår från det tillstånd vid 1700-talets början då själva stugan — utan skorsten — också fyllde köksfunktionen och följer utvecklingen över det särskilda förstuguköket vid århundradets slut fram till det moderna köket med plats för både matlagning och måltider vid 1900-talet början. Undersökningen bestyrker tydligt den österlenska eftersläpningen i moderniseringsprocessen i förhållande till t. ex. Söderslätt. M. skildrar även med beaktande av socialekonomiska faktorer utvecklingen av den s. k. folkastugan och den gamla stugans nya roll samt utbildandet av bondgårdens finrum.

I ett särskilt kapitel går M. genom bostadslängans planlösningar. Gentemot den äldre längan med förstugukök och stuga i centrum (A) skiljer sig en nyare (B) framför allt genom sin strängare funktionsuppdelning i en vardagsdel med köksavdelning och stuga samt en representationsdel med förstuga, kammare och sal. Den senare blev vanlig under 1800-talets senare hälft liksom — på större gårdar — den breda, längsindelade längan (C).

I samma kapitel diskuterar M. bl. a. möjliga influenser från omvärlden. Detta sker i stort sett med utgångspunkt i tidigare kända resonemang utan att M. vare sig regionalt eller allmänt kan föra diskussionen vidare. Dock bör noteras att M. har exemplifierat hur murare vid kyrkobyggen uppenbarligen har förmedlat kyrkodekor till bondgården.

I kapitlet VI — Förändringens bakgrund — tar M. upp vissa tänkbara faktorer som inverkat på förändringarna av bostadsskicket. Detta sker dock i en allmänt hållen form som enligt min mening alltför litet har satts i direkt relation till bostaden. Huvuddelen av resultaten sammanfattas slutligen i bokens Syntes.

Med sin undersökning har Minnhagen på ett lättläst sätt kunnat presentera ett ämne som utan tvivel kan räknas med ett tämligen brett intresse. En sådan lyhördhet för kunskapsbehovet också utan-

för fackkretsen saknar inte värde. En materialsammanställning om bostadsskicket på Österlen kan inte heller vara förgäves, särskilt som det ger säkrare underlag för jämförelser.

Avhandlingen går emellertid inte fri från kritik. Vid min opposition framförde jag negativa synpunkter bl. a. på insamling och behandling av faktamaterialet. Dessa och liknande frågor skall emellertid här lämnas därhän. Betydligt viktigare är principfrågorna kring metodik och forskningsuppläggning, särskilt som Minnhagens avhandling är den första enligt den nya ordningen inom ämnet etnologi.

Generaliserande skulle man kunna indela all forskning i tre huvudtyper:

- 1: en som koncentrerar sig till definierade problem.
- 2: en inventerande forskning med huvudinriktning på efterhand framkomna eller tidigare kända problem.
- 3: den enbart inventerande och faktasammanställande forskningen.

Det ska medges att gränserna i verkligheten inte alltid är så lätta att draga. Trots detta förefaller det mig finnas övertygande motiv för indelningen.

Det förekommer att dessa skilda forskningstyper, som ofta korresponderar mot den individuella forskarpersonligheten, spelas ut mot varandra. I viss mån kan en sådan konkurrens vara både motiverad och nyttig men en odisputabel värdering är svår att ernå. Väsentligare i detta sammanhang än värderingsfrågan är emellertid en annan: *när* ska man använda sig av respektive forskningstyp.

Minnhagens avhandling kännetecknas i hög grad av en avsaknad på prononcerade problemställningar. De insamlade data placeras i sina på förhand uppgjorda fack efter välkända mönster. Härigenom får vi en *beskrivning* av bostadsskicket på Österlen. M. har valt att använda det tredje forskningsalternativet; det enbart inventerande. Men är detta verkligen lämpligt i detta fallet?

Själv kan jag inte tycka det. En sådan forskningsuppläggning har i allvarligt syftande sammanhang sin motivering främst då forskaren beträder tidigare helt okända områden. Det är en metodik som är tillämplig vid en grundforskning utifrån vilken problemen kan formuleras först i ett senare skede.

Frambringandet av nytt värdefullt basmaterial och en intelligent faktasammanställning av detta är i sig ett stort problem. Den inventerande och

sammanställande metoden behöver därför inte a priori tillmätas ett lägre vetenskapligt värde. Men när den tillämpas på områden som är förhållandevis väl kända kan den knappast leda till mer fruktbar resultat och är alltså därför förkastlig.

Minnhagens objekt var ganska väl känt på förhand. Det förefaller mig därför onödigt att en kvalificerad forskarmöda inriktats på vad som måste bli en deskription. Alternativen är både många och goda, delvis har Minnhagen själv antytt dem.

En tänkbar modell vore att undersökningen hade byggts upp som en systematiserad punktundersökning. Utgångspunkterna kunde då väljas med hänsyn till

- a) ekologiska grundbetingelser
- b) orternas näringsinriktning
- c) gårdsstorleken
- d) den kamerala naturen
- e) relationen till Simrishamn och andra tätorter.
- f) kommunikations- och influenstätheten (tex i samband med järnvägstillkomsten).

Med en sådan uppläggning skulle undersökningen vinna en större stringens.

Den skisserade modellen kan närmast sägas motsvara den andra av de tidigare nämnda forskningstyperna. Det tycks mig emellertid också ha funnits utmärkta möjligheter att lägga upp avhandlingen som en problemavhandling. Problem är redan uppställda tex av Sigfrid Svensson i Byggnadsnyheter i en hälsingsocken på 1850-talet (Bygd och yttervärld 1942) eller i min egen Nybildning och tradition (Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1959—60). Jag vill också gärna nämna Eva-Lis Forsby-Bjurmans beklagligtvis ännu otryckta lic.avhandling Finrummet. En undersökning av finrummet i bondgårdar på Söderslätt under 1800-talet. Delvis anknyter Forsby-Bjurma till de fältakttagelser jag själv gjort tidigare om en förborgerligad storbondegrupps relation till både det borgerliga samhället och det kollektivistiska bondesamfundet. Men hon gör också intressanta försök att belysa generationsskiftets och ålderstillhörighetens roll för innovationer inom bostadsskicket.

Forsby har, förefaller det mig, riktigt väl kunnat följa bostadens funktionsförändringar tack vare fylliga bouppteckningar. Det är väl också så att förekomsten av ett gott bouppteckningsmaterial är förutsättningen för en funktionsstudie för de tider dit uppteckningsmaterialet inte når. Men

Minnhagen har inte haft ett sådant material. Som jag ser det har vi i framtiden inte råd med att i efterhand bara konstatera sådana kalamiteter. Vi måste draga en konsekvens, nämligen att undersökningen måste inriktas på en annan tid där det nödvändiga materialet finns. Minnhagens egen undersökning visar på att möjligheten att iakttaga det komplexa i skeendet stiger avsevärt för Österlens del ju längre fram i tiden (= uppteckningsmaterialet) hon kommer. För att inte missförstås skyndar jag mig att tillägga att jag visst inte menar att man helt skall negligera materialfattiga tider eller problem. En stark angelägenhetsgrad kan ibland tvinga forskaren att bortse från materialsvagheter, men denna situation har inte förelegat för 1800-talets Österlen.

Det kan tyckas att detta är en förkrossande negativ anmälan av Minnhagens avhandling. I själva verket rör det sig emellertid mer om en principdiskussion som har fått sin särskilda aktualitet genom att en ny typ av avhandlingar har kommit till, vilken kräver en begrundan av de nya normer som skall gälla. Det är min förhoppning att både Minnhagens avhandling och min anmälan skall lägga en bärkraftig grund för denna diskussion.

Sven B. Ek

Sigfrid Svensson (utg.): **Nordisk folkkonst**. Gleerups. Lund 1972. 301 s., ill.

Serien Handböcker i etnologi har begåvats med ännu ett nytillskott genom den av Sigfrid Svensson utgivna *Nordisk folkkonst*. Som titeln anger har framställningen en geografisk begränsning och bokens första del upptas sålunda av uppsatser om de nordiska ländernas folkliga konst plus samisk folkkonst. Vad som där presenteras är i sak inga nyheter för en etnolog. Sigurd Erixons, Hanne Poulsens, Niilo Valonens, Thor Magnussons, Robert Klosters och Phebe Fjellströms forskningar torde väl i en eller annan form ha kommit åtminstone trebetygare i ämnet till del. Nyskrivna för boken är översikterna av finsk, isländsk och samisk folkkonst.

Den student som inriktat sig på sektorn folkkonst, kläder och textilier i sina studier för högre betyg kan känna sig väl hemmastadd även i bokens andra del, vilken domineras av svenskt material med betoning på möbelkonst och folkligt må-

leri. Även denna del presenterar idel säkra kort i ämnet, av vilka särskilt bör nämnas Håndverksbygden og bygdehåndverkeren av Robert Kloster, Vikingatidstraditioner i nordiska bondemöbler och Skånst dräktsilver av Sigfrid Svensson, Arv, nybildning och degeneration i svenskt bonadsmålari av Sigurd Erixon och Rosmålning och kurbits av Svante Svärdström. Boken *Nordisk folkkonst* består således av till övervägande del äldre uppsatser och det tillkommer därför inte rec. att här närmare gå in på det sakliga innehållet i dessa.

Den långa uppsatsen *Det sydsvenska folkliga bonadsmålariet och dess utforskande* av Nils Strömbom, är emellertid nyskriven. Framställningen är genom sin metodiska uppläggning av största intresse för dem som är sysselsatta med forskning inom folkligt måleri i dess olika former, men den har också genom sin uppläggning bevisat att en strikt vetenskaplig behandling av dylikt material knappast blir roligare än en telefonkatalog över någon norrländsk avfolkningsbygd.

Som ovan anfördes är de flesta i boken ingående uppsatser av äldre snitt, många från 30- och 40-talen. Detta kan synas paradoxalt med tanke på det intresse som idag allmänt kommer allmogekulturen till del. Men utgivaren har med antologin *Nordisk folkkonst* i första hand velat tillfredsställa den akademiska undervisningens behov (s. 10) och det är i detta som bokens verkligt stora förtjänst ligger. Sammanställningen och urvalet av uppsatser är mot denna bakgrund närmast skräddarsydd och torde mottagas med största tacksamhet av alla studenter vilkas litteraturlistor så nära sammanfaller med bokens innehållsförteckning. Att Gleerups förlag satsat på en säker häst står fullt klart, även om dragen av "gamle Svarten" inte kan förnekas.

På en bredare, "icke etnologisk" läsekrets torde emellertid *Nordisk folkkonst* ge ett mindre positivt intryck, illustrationer och en i övrigt attraktiv layout till trots. Boken har enligt förordet "icke sammanställts i syfte att lämna en samlad allsidig översikt av nordisk folkkonst eller ge underlag för jämförelser" (s. 11). Men kanske hade det, med tanke på en vidare spridning, varit lyckligare att just ge en mer allsidig översikt än vad som blivit fallet. Behöver det ena utsluta det andra? Etnolog som icke etnolog skulle säkert uppskatta om framställningen förmedlades i ett klarare sammanhang, om den uttryckte en närvaro av någon röd tråd.

Och är nu tanken att boken i första hand skall vända sig till studerande vid universiteten kan inte priset undgå att kommenteras. Måste verkligen en sammanställning av i huvudsak äldre material betinga ett så högt pris? En jämförelse med Anna-Maja Nyléns *Hemslöjd*, anmäld i Rig 1970, inställer sig osökt. (Nordisk folkkonst kostar i Uppsalas största bokhandel 51 kr och *Hemslöjd* 91 kr. Köps böckerna genom etnologiska institutionen i Stockholm får man som student betala 42 resp. 62 kr). Nyléns bok innehåller nyskriven text och ett illustrationsmaterial som får Nordisk folkkonst att verkligen ge intryck av "kusinen från landet". Men *Hemslöjd* vänder sig inte bara till en kräsen krets av akademiker utan kan genom sin utformning även uppfylla ett kunskapsbehov hos gemene man. Genom att man på så sätt kan räkna med fler köpare kan priset också hållas lågt. Cirkeln är sluten.

Göran Gudmundsson

Mats Hellspong & Orvar Löfgren:
Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. Gleerups. Lund 1972. 350 s., ill.

Serien Handböcker i etnologi under redaktion av Nils-Arvid Bringéus och Mats Rehnberg har berikats med en lärobok i vad de båda unga författarna kallar samhällsutforskande etnologi. De behandlar de centrala sociala och ekologiska grupperingarna, familj, hushåll och släkt samt byar, städer och sådana specialiserade samhällen som bruk och fiskelägen ur synpunkterna social struktur, social organisation, kulturell miljö och historisk förändring. De konkretiserar sina mer teoretiska resonemang med ögonblicksbilder från den mikroskoperade verkligheten och gör på så vis framställningen fängslande för både de växande skarorna av etnologistuderande vid universiteten och för alla intelligenta människor som känner behov av en frisk och annorlunda uppläggning av svensk historia. Det är uppenbart att författarna har skaffat sig en djupgående insikt i det svenska samhällets historia: de vet så mycket att de så gott som alltid visar fram dubbla aspekter på företeelserna och varnar för ensidiga betraktelsesätt. De vet också hur litet vi vet om gräsrotssammanhang-

en i vardagslivets manifestationer bland allmoge och borgare, och deras bok blir därför också en uppfordran till nya forskningar. Det förtjänar även beröm att författarna inte faller för frestelsen att överskylla den trasiga verkligheten med intetsägande riksgiltiga statistiska tabeller.

I och för sig har etnologien naturligtvis länge intresserat sig för bysamhällen eller arbetslivets sociala organisation. Men det får ändå betraktas som ett genombrott för en ny problematik, när Hellspong och Löfgren starkt och medvetet koncentrerar uppmärksamheten på sociala relationer, t ex umgänges- och samarbetsformer, sociala processer, samhällsklasser eller ekologiska helheter. En sådan uppläggning, där etnologien lånar material från flera grannvetenskaper men samtidigt behandlar stoffet på ett nytt, fruktbart, specifikt etnologiskt sätt, härrör inte närmast från den angloamerikanska socialantropologien som man kanske först skulle vilja förmoda. Om det är riktigt, att Svensk stad 1—3 har influerat på orienteringen av den etnologiska forskningen i vårt land, så måste man närmast följa tankelinjerna bakåt till den sociologiska Chicago-skolan på 1920-talet med dess förgrundsfigur Robert Ezra Park, som doktorerade i Heidelberg. Parks föregångare, Albion Small, som betraktas som Chicagoskolans grundare, hade i sin tur assimilerat och utnyttjat idéer från Ludwig Gumplowicz och Gustav Ratzenhofer. Många uppsatser studerades också av den i Svensk stad engagerade Paulsson-gruppen i *American journal of sociology*, som Small grundade 1895. Bland teoretiska författare hade Max Weber och Franz Oppenheimer särskild betydelse. Den sistnämnde erkände ju också direkt beroende av Gumplowicz liksom av den geniale araben Ibn Chaldoun. Dessa tänkare och forskare hade inte så mycket gemensamt med den socialpsykologiskt orienterade positivism, som blev den nordiska sociologiens signum från 1950-talet. Däremot har säkert socialantropologien delvis utvecklats från en motsvarande grund. Dess arbeten var mindre kända på 1940-talet av forskargruppen kring Gregor Paulsson.

I fråga om fältforskning och olika metoder kan man nog säga att förarbetena till Svensk stad under krigsåren 1942—1945 innebar nyheter, där vi gick fram med en trial and error-teknik, experiment och misstag, och där det svenska materialet, t ex mantalslängder, blev betydelsefullt för metodiken.

När Robert Redfield kom till Uppsala hösten 1953 slog det gnistor av samhörighet mellan oss från Svensk stad och Chicago-antropologen, som var gift med Parks dotter. Då tillkom också The little community. Motsättningen till den svenska positivistiska sociologien blev också klar vid olika seminariediskussioner. Men även Sigurd Erixon ställde sig ganska kallsinnig till Robert Redfield.

Om Land och stad utgör ett berömligt arbete som lärobok, kan naturligtvis specialisten finna en del att anmärka på. Författarna upprepar tesen att etnologien främst är inriktad på studiet av kulturell variation inom vårt land. Härmed torde avses att etnologien bör komma verkligheten så nära, att man upptäcker de lokala särdragen. Jag har svårt att se detta som ett teoretiskt hållbart forskningsprogram. I ett mikroskop med flera förstöringsgrader kan jag givetvis ställa in den högsta förstöringsgraden och på så sätt upptäcka fler detaljer. Vilket inte hindrar att jag *som etnolog* också kan ha nytta av den minsta förstöringsgraden. Vid komparativ forskning rörande de europeiska folken måste jag bortse från detaljer som ter sig betydelsefulla när jag begränsar mig till Sverige. Och i princip måste vi väl ha rätt att jämföra så vitt skilda bondekulturer som möjligt, att ställa japanska sociala processer emot skandinaviska? Inte bara olikheterna utan också likformiga förändringsprocesser under trycket av likartade faktorer måste därvid vara angelägna att studera. Etnologen kan studera byn, staden eller det ekologiska systemet med flera byar och städer, allt sett som en helhet. Men han kan förstås också försöka ta reda på de gemensamma dragen hos den svenska eller skandinaviska — eller japanska — kulturen, som helhet, under en viss tidsperiod. Ibland tycker man att det där med kulturvariation leder till ett plockande med exempel från skilda områden, så att allting blir emotsagt och man blir förvirrad. Det som jag betraktar som etnologernas skötesynd är också ibland märkbart: man får inte reda på exakta tidsangivelser för de behandlade företeelserna. Allting blir ibland inhöljt i "det gamla bondesamhällets" rökråd. Det finns inget gammalt bondesamhälle, inte ens om man kikar genom mikroskopets minst förstörande linser! Situationen var starkt olikartad på 1500-talet, vid slutet av 1600-talet, vid slutet av 1700-talet och så vidare. Var julen verkligen bondesamhällets stora helg genom århundraden? Var det verkligen så stark gräns mellan barndomen, som avslutades

med konfirmationen, och de vuxnas värld, när det vid 1600-talets mitt synes ha varit vanligt att barnen tog tjänst redan omkring 8 års ålder?

Ibland önskar man att författarna hade valt att ta sina exempel från den nordiska snarare än den svenska kulturen, så att vi finge en känsla av att komma loss från den gamla nationella belastningen.

Författarna begränsar sig ju i själva verket inte till kulturvariationen utan tar upp stora problem och företeelser som gäller helheten Sverige i kapitel som Variation och förändring, Det administrativa ramverket eller Från bondesamhälle till industristat. Kombinationen av sociostrukturella, kulturologiska och processuella frågeställningar utgör det för den jämförande etnologien specifika synsättet.

Börje Hanssen

Rut Wallensteen-Jaeger: Mat och dryck när seklet var ungt. LTs förlag. Stockholm 1973. 152 s., ill.

Anna Lorentz: Mattraditioner och landskapsrätter. LTs förlag. Stockholm 1972. 137 s., ill.

Den första av de angivna böckerna är, trots det lilla formatet, en högst aktingsvärd prestation. Förf. har som hemkonsulent under 38 år i Östergötlands län grundligt lärt känna förhållandena på detta område i ett landskap som till sina centrala delar kan betraktas som typisk svensk slättbygd men som också inrymmer andra landskapstyper med andra förutsättningar för kosthållet. Utom på egna iakttagelser i samband med föredrag och tjänsteresor har förf. kunnat bygga på en av henne själv initierad och genomförd mycket omfattande utfrågning med användande av särskilda formulär. I boken anföres uppgifter från inte mindre än 64 av landskapets socknar.

Efter att i korthet ha berört kosthållets förändringar under detta århundrade genomgår förf. systematiskt olika grupper av matvaror och deras beredning: Bak och bröd, Mjölk och mjölkprodukter etc. Efter denna granskning behandlas Måltidsvanor och vardagsrätter, Helg och kalasmat, Kök och förrådsutrymmen samt Huslig utbildning.

Vad som så fördelaktigt skiljer denna fram-

ställning från många andra med liknande ambitioner är förf:s utpräglade känsla för de konkreta detaljerna och hennes framgångsrika iver att registrera människornas egen uppfattning om de olika födoämnen och rätterna. Hennes arbete har härigenom blivit en källskrift av betydande värde. Samtidigt har hon emellertid en förmåga att göra sin framställning levande och läsbar, tillgänglig för var och en som vill bilda sig en föreställning om levnadsvillkoren på landsbygden under den skildrade tiden, ungefär 1900—1940, en period som ligger oss så nära men som i själva verket nu ter sig som mycket avlägsen.

Arbetet kompletteras av ett antal bilagor med uppgift om livsmedelspriser, löner samt en tämligen fyllig samling östgötska matrecept. Allra sist följer en Timplan för studiecirklar, som ger klara bevis för förf:s pedagogiska handlag. — Boken är illustrerad dels med en serie fotografier dels med ett antal instruktiva pennteckningar.

Man hade gärna sett att förf. fått tillfälle att berätta ännu mera om sina rika erfarenheter. Men redan det som bjudes är av stort värde även ur den etnologiska forskningens synpunkt. När framställningen dessutom är så intelligent avfattad och så ägnad att tilltala även en bredare publik, måste det kännas som en heder för ett förlag att stå som utgivare av denna bok.

Det andra arbetet är av vida enklare slag. Förf. är enligt baksidans förlagsreklam "journalist och aktiv folkbildare", och bokens målsättning synes framgå dels av i texten insprängda partier med Frågor och arbetsuppgifter, dels av några avslutande sidor med Förslag och kommentar till timplan för studiecirklar. Man får hoppas att den senare inte är kännetecknande för vad som i andra sammanhang bjudes en bildningstörstande allmänhet. Tvärtom får man väl anta att arbetet markerar en bottennivå inom ifrågasvarande genre, präglad som det är av ytlighet, slarv och allmän okunnighet.

Av ett uttalande s. 62 framgår att förf. funnit "ämnetsområdet stort och komplicerat. Någon övergripande och djuplodande forskning har knappast förekommit inom området". Hon anför därefter — utom Kerstin Eidlitz förträffliga skrift om Föda och nödföda — arbeten av Troels-Lund, Tobias Norlind, Enoch Ingers och P. E. Lindorm! Härutöver nämner hon Oskar

Jakobssons lilla receptbok Svenska landskapsrätter.

Det framgår av det anförda att förf. inte känner till något om den rika litteratur både av vetenskaplig och mera populär karaktär som särskilt under de senaste decennierna framkommit i vårt land på detta område. Detta konstaterande bestyrkes ytterligare av den egendomliga, osovrade litteraturförteckningen s. 130, upptagande till större delen i detta sammanhang helt irrelevanta arbeten. Den slutar med Åke Ohlmarks Grottmålningar. Jaktmagisk bildkonst från Europas istid! Resten av alfabetet har uppenbarligen tappats bort vid publiceringen. Varje biblioteks- eller museiman hade säkerligen räckt förf. en stödjande hand i detta elände.

Bilderna, av vilka många i färg, av de s. k. landskapsrätterna, är ovanligt smaklöst arrangerade. Övriga illustrationer är ett sammelsurium som inledes med "Stenåldersfolket lagar sin måltid. Bild av konstverk ur Iduns kokbok, 1914" och som bl. a. även upptar en bild av "Sommarsslor på Kamtjatka på 1700-talet".

Man har anledning att uttala sin förvåning över att samma ansedda förlag som utgivit Wallensteen-Jaegers sobra skrift kunnat bereda plats i sin produktion också för denna underhålliga publikation.

Gösta Berg

Roar Hauglid: Norske stavkirker, dekor og utstyr. Oslo 1973. 458 s. + 48 pl. (därav 9 i färg).

Roar Hauglid utgav för fyra år sedan på samma förlag (Dreyer) en bok om de norska stavkyrkorna med samma titel men med underrubriken Opprinnelse, konstruksjon, ornamentikk (rec. i Rtg 1970 s. 84). Den nu utkomna volymen är betydligt större till omfånget och dessutom mer koncentrerad till sitt innehåll. Det har följaktligen blivit en ännu utförligare och omsorgsfullare presentation av det rika materialet.

Efter att på de 70 första sidorna ha redovisat de allmänna grunderna och förutsättningarna för stavkyrkobygge och utvecklingen från enskeppiga kyrkor till den basilikala typen med pelare av timmer, vilka fått övertaga den takbärande funktion som vägghalissaderna tidigare haft, övergår

Hauglid till det som intresserar honom mest: portalornamentiken.

Läsaren blir snart lika fascinerad som författaren av den rikt varierade drak- och rankornamentik i finaste träskärning, som 1100- och 1200-talens normmän med otrolig flit odlat. Det är framför allt de breda stavplankor som inramar väst- eller sydportal i stavkyrkan som sirats med konstrik skärning i ofta hög relief. Och det är lätt att följa författarens framställning tack vare de många och goda bilderna på konsttryckpapper.

En portalomfattning är ofta det enda som blivit bevarat av en för länge sedan nedriven stavkyrka. Och trots att det i Norge nu endast finns ca 30 stavkyrkor, kan författaren presentera ungefär 100 rikt sirade portaler. Detta är mindre än tiondelen av det som en gång funnits, men det är ändå tillräckligt många konstverk för att därav bygga upp en åskådlig bild av stilutvecklingen och av de lokala skolorna.

Skulpterade partier av nu försvunna stavkyrkor har stundom hamnat på andra platser, inte bara i museer utan även inbyggda i senare träkyrkor — ibland t. o. m. använda såsom golvplankor i bondens lada. Och det kan någon gång vara svårt för en icke-norrmän att finna sig till rätta i topografien. Så t. ex. har det tydligen redan under medeltiden funnits två socknar med namnet Vinje, den ena i Telemark och den andra i Vossestrand i Hordaland, 15 mil längre åt nordnordväst. På båda platserna har det stått stavkyrkor, den ena nedriven 1796, den andra på 1670-talet. På bokens karta är endast den förstnämnda angiven, och av Ortsregistret framgår inte att det är fråga om två olika stavkyrkor. På s. 198 avbildar Hauglid ett kapitäl-djur från Vinje i Hordaland, medan texten på samma sida behandlar Vinje i Telemark, vars kapitällejon i sin tur avbildas på s. 184.

Lejonet — eller rättare sagt fabeldjuret — från Hordaland är för övrigt det enda högklassiga prov på de norska stavkyrkornas dekorativa konst som numera finns i något svenskt museum. Denna märkliga lilla träfigur, den s. k. Djevelen fra Vossestrand, är endast 30 cm hög, skuren i björk och med bevarade färgspår i mörkgrönt och rött. Den har en gång krönt en portalflankerande halvkolonn.

Reidar Kjellberg, som skrev om djevelen fra Vossestrand i *Fataburen* 1946, daterar den till

omkring 1150, medan Roar Hauglid har stannat för 1200-talets förra hälft. Bilden tillhör emellertid inte Oldsaksamlingen som Hauglid uppger utan Nordiska museet, där den är utställd bland andra prov på norsk folkkonst i gallerivåningen.

För Nordiska museet förvärvade Artur Hazelius portalomfattningar från ytterligare fyra stavkyrkor, nämligen Veum, Bödal, Tuddal och Öde. De tre sistnämnda är sedan 1971 deponerade i Oldsaksamlingen i Oslo. Om de båda stavplankorna från Öde påstår Hauglid att de kommit från den 1747 byggda timmerkyrkan i Rön och att de ursprungligen tillhört en riven stavkyrka i Fyrstrå, ”om Nordiska museets proveniensuppgifter är riktiga”.

Nu förhåller det sig emellertid på följande sätt. Under medeltiden var nuvarande Rön socken delad i två socknar: väster om vattendraget Öyjar eller Öde, öster därom Firistra eller Fyrstrå, båda med stavkyrkor. År 1747 bestämde man att de båda socknarna skulle sammanslås till en, att de då förfallna stavkyrkorna skulle rivas och att en ny timmerkyrka skulle byggas i Rön. En del av rivningsvirket kom sannolikt till användning vid nybygget.

I september 1890 kom Artur Hazelius till trakten och inköpte två ornerade stavplankor av gårdsbrukaren Ole Olsen Rön d. y. för 20 kr. I Hazelius blyertsskrivna resejournal läser man följande: ”1890 6/9 Kyrkportal fr. Kirkevolds nu nedrifna kyrka. De båda stolparna lågo nu inlagda i golfvet i en lada med de utskurna sidorna nedåt. Så hade de legat i vid pass 50 år då Måns Gudbrandsen hade flyttat ladan ned från gården, där den förut stått. Sjelf sade han sig ej ha sett på den i 20 år. Ladan var nu full med hö, som måste uttagas innan man kom åt stolparne ... Enligt dennes (Ole Olsens) farfader Måns Gudbrandsens bestämda mening hade dessa stolpar kommit från Kirkevolds kirke, V. Slidre prestgj. Valdres.” Kirkevold är en av gårdarna i västra delen av Rön socken, dvs. den forna Öde socken.

Stundom har anmälaren svårt att följa med i Hauglids resonemang, t. ex. då han förklarar den på vissa stavkyrkor förekommande genombrutna takkammen med avslutande drakhuvuden såsom en påverkan från helgonskrinen. De små relikskrinerna skulle ha varit formgivare till kyrkorna. För lekmannen synes det vara naturligare att tänka sig en motsatt riktning av influensen. Det

rektangulära skrinet med sitt lock i form av ett brant sadeltak kan knappast sägas ha en funktionell utformning, det är snarare ett förrådshus i miniatyr. Hauglids argument att de tidiga relikskrinen är äldre än de äldsta bevarade kyrktaken av denna typ förefaller inte vara hållbart. Och dessutom har Sune Lindqvist visat att hednatemplet i Gamla Uppsala, som beskrivits av Adam av Bremen omkring 1070, sannolikt haft just en sådan genombruten takkam, liknande en gyllene kedja.

Det finns naturligtvis många detaljfrågor av liknande art som skulle kunna diskuteras, när det gäller ett så stort och svåröverskådligt forskningsområde som de norska stavkyrkorna utgör. Men detta är endast krusningar på ytan. Det väsentliga och det värdefulla är att detta ytterligt intressanta och viktiga material kunnat presenteras så utförligt och överflödande rikt illustrerat som här skett.

Boken avslutas med ett kapitel om interiörens utformning och dekor och en översikt av de från stavkyrkotiden bevarade kyrkliga föremålen. Kållorna redovisas i en utförlig notapparat och litteraturförteckningen kräver tio sidor.

Erik Andrén

Edít Fél und Tamás Hofer: Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. (Veröffentlichungen des Instituts für mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität Marburg-Lahn.) Verlag Otto Schwartz & Co, Göttingen 1972. 551 s., ill.

I en tidigare rec. i denna tidskrift (Rig 1971:3, s. 102—105) redogjordes för omständigheterna kring tillkomsten av en ungersk bymonografi och samtidigt tecknades en bild av den där behandlade byn Átány. Det föreliggande bandet är en direkt fortsättning fastän sedd från andra sidor och med nya, spännande infallsvinklar. Med utgivandet av andra bandet är publiceringen dock ej avslutad. Det finns ytterligare ett band att vänta inom den närmaste tiden — ett tredje band som behandlar Átány's föremålskultur. Man kan utan överdrift säga att dessa tre digra band kommer att utgöra ett rekord ifråga om utförligheten i en lokalundersökning inom modern etnologi.

Det nu aktuella bandet innehåller 10 kapitel och skildrar arbetet och arbetsomständigheterna vid de mest skilda sysslor både inom- och utomhus i Átány. I tur och ordning beskrives marktyperna, växtodlingen, boskapen, arbetet och dess indelning, kosthållet med rätterna och deras beredning, dräkten och dess användning, bostaden och boendets system i hus och på gården, egendomen och dess förvärv, tiden och dess utnyttjande i dygns- och årsrytmen. Indelningen förefaller inte alltid helt logisk för den som inte är helt insatt i materialet men den ger författarna god möjlighet att ta med allt som de vill berätta om. Garantin för att de skall lyckas är den analytiska metoden, som de genomgående använder sig av i samtliga sammanhang: hur *mått och proportioner* gör sig gällande i bybornas alla förhållanden. Detta måste dock förklaras närmare.

Försöket går ut på, skriver författarna, att arbetet och hushållningen skall betraktas genom böndernas ögon, utifrån deras problem och beslut. Ifrån detta betraktelsesätt visade det sig att för byborna var indelningen, beräkningen, kalkyleringen av en avgörande betydelse. Inom ett bondesamhälle finns nämligen en ofantligt stor kännedom om "rätta" mängder, volymer, mått och mål samt deras proportioner både inbördes och i relation till miljöns olika omständigheter. Detta är ett viktigt drag i böndernas hushåll och tankesätt. Förutom måttets absoluta värde, avslöjar detta mycket om ett bestämt hushåll. De använda mjölkkärlens volym och antal, för att ta ett exempel, berättar sålunda hur många kor som mjölkas i ladugården.

I det ekonomiska livet fungerar det traditionella måttssystemet som ett slags hushållslära. Ett vedertaget måttssystem behålles med en oerhörd seghet. I odlingssystemet har man t. ex. alltid haft en viss tradition i inägnas utnyttjande. Vid slutet av 1950-talet var odlingsväxternas proportion i Átány, trots diverse förändringar i det ekonomiska livet, nästan densamma som under livegenskapens tidevarv vid 1800-talets mitt. Förutom sin praktiska betydelse har måtten — i deras vida betydelse — en genomgripande roll i människornas moraliska mönster: "Måttet är inte bara en praktisk räknestycke i ekonomiska ting, det bestämmer samtidigt riktlinjen för strävanden och längtan och föreskriver tillfredsställelsens grad. Det drar skiljelinjen mellan det 'måttfulla' och det 'måttlösa' beteendet, det uttrycker föreställningen om det

mänskliga livets möjligheter och gränser . . ." Måtets accepterande och allmänna bruk är ett av de mest väsentliga dragen i det förindustriella bondesamhället, skriver författarna. — Frågan är, om inte samma förhållande gäller även den industriella människan trots all hennes strävan att känna sig fri i livets alla yttringar.

Mängder av data från den undersökta byns ekonomiska liv visar att en god hushållning var helt beroende av användandet av de riktiga måtten. Det är inte tekniken som är avgörande, den är ju liknande i de flesta hushåll. Inte heller nyheterna är bestämmande för ett hushåll. En matmor bevisar inte sin duglighet genom att fundera ut nya rätter eller nya tillagningssätt, utan genom det bästa, lämpligaste tillvaratagandet av de till buds stående medlen: med andra ord genom att värna de mått hon måste underordna sig. Vardagligt sagt: hon kommer att lyckas ifall hon "måttfullt" håller sig inom ramen för sina egna möjligheter.

Bokens innehåll är en demonstration av hur författarna använder sin analytiska metodik. Genom att dokumenteringen är rik — som så ofta är fallet i liknande lokalundersökningar — och strävan efter exakthet och utförlighet är stor (det medför regelbundet citat ordagrant direkt efter sagesmännen) bör man under läsningen hålla infallsvinkeln i minnet. Jag tar ett exempel från det kapitel som behandlar arbetet och dess indelning. Arbetet ställs under samma måttkontroll som andra, mera exakt mätbara varor när man planlägger hushållet. Även om gränserna mellan arbete och vila eller mellan med och utan arbete förbrukad tid är mycket svår att dra, är den planerande husbonden medveten om de resurser som familjens samlade arbetsinsats innebär. Man planerar på lång sikt, det utförda arbetets värde mätes inte med den omedelbara nyttan som en verksamhet åstadkommer. Arbetsuppgifterna upprepas ej med samma exakthet inom en viss vegetationscykel: kalkyleringen över de tillgängliga resurserna går ut på att upprätthålla den harmoni mellan drift och arbetsorganisation som familjen säkerställer. Kvinnan är fysiskt svagare än mannen. Hon skall göra nytta där hon lämpar sig bäst. Det förklarar t. ex. varför hackningen främst är ett kvinnogöra: kvinnokroppens böjlighet och smidighet är en tillgång i detta arbete. Hushållning med den fysiska kraften är i det närmaste obligatorisk — kraftprov och tävlingslusta är ynglingarnas övergående privilegium. Otaliga

normer bestämmer måttet för det utträttbara både för människan och djuren, vilket inte hindrar att man gör individuella skillnader.

I särskild hög grad lyckas författarna med att belysa förhållandena i mathushållningen genom att med hjälp av måttets och proportionernas koordinatsystem dra fram hittills föga beaktade faktorer vid utspisningen. Det "måttfullas" överträdelse när det gäller föda hänvisar direkt till en standard utöver den vanliga: att leva gott är nästan lika med att äta och dricka över det genomsnittliga. I viss mån gäller det även klädedräkten. Denna berättar om människor på olika sätt. Det föreligger ett proportionssammanhang mellan materialets kvalite, dräktens utsmyckning m. m. och denna proportion avslöjar bärarens plats i samhället. De överallt existerande proportionerna genomtränger hela den materiella tillvaron och för de i förhållandena insatta samhällsmedlemmarna ger de information om de enskilda individerna.

I förordet säger författarna att de under insamlandet av materialet till boken inte hade en i förväg uppställd hypotes. Teorin om mått och proportioner är att betrakta som ett resultat vilket man kom fram till under materialets sovring. Sålunda är boken inte något metodologiskt experiment. Den enkla målsättningen med det nu i över 20 år pågående arbetet med *Átány* var att "skildra den folkliga kulturen och livsformen i sitt funktionella sammanhang". Synsättet och metoden utvecklades under arbetets gång. För att förstå denna målsättning rätt måste man vara medveten om den tidsförskjutning som finns mellan den nordiska och den östeuropeiska folkulturen vilken enligt min bedömning kan uppskattas till 40 år mellan svensk och ungersk folkkultur. Hur andra discipliner arbetar med liknande lokalundersökningar är välkänt för författarna — deras terminologi är ju lånad från sociologin och socialantropologin och även notapparaten vittnar om ingående kännedom om den aktuella internationella forskningen rörande lokalstudier. Metoden är utan tvekan svårdefinierbar, någon forskningsinriktning åberopas ej. Det säger dock en del att boken är tillägnad den bortgångne schweiziska etnologen Richard Weiss och denne framstående forskare citeras också på några ställen, bl. a. i samband med målsättningen: "Den Menschen durch die Dinge und seiner Beziehung zu den Dingen zu erkennen, ist das Anliegen der Volkskunde."

Efter snart ett sekels systematiska forskning, da-

tainsamling och systematisering kan man inom den historiskt inriktade etnologin med en viss säkerhet säga hur folkkulturen är eller har varit, hur bönderna verkade och värderade. Nu är vi inne i bearbetningens tidsskede då konkreta frågor ställs och man sätter de kulturella variationerna i relation till varandra. Nu gäller det främst att dra fram dolda sammanhang och blottlägga koordinat-system. Edit Fél och Tamás Hofer har med sitt bidrag kommit med ett nytt redskap att analysera folkkulturen. Dessutom har deras material genom sin precision och detaljrikedom ett egenvärde som kan vara underlag för analys enligt annan metodik än författarnas. Jag hyser inget tvivel om att måttets och proportionens koordinatssystem med fördel kan användas även i samband med undersökningar av nutida samhällen.

Mátyás Szabó

Gyula Ortutay: Hungarian Folklore. Essays. Akadémiai Kiadó. Budapest 1972. 430 s.

Författaren, Gyula Ortutay, professor i folkloristik vid Budapest universitet, behöver inte närmare presenteras för nordiskt fackfolk. Han är känd för sin mångskiftade verksamhet förutom inom forskningen även i Ungerns politiska och kulturella liv.

Den ovan angivna boken ger en tillbakablick av författarens vetenskapliga aktivitet med högst olika bidrag från en 40-årsperiod och kan delvis uppfattas som en forskningshistorik inte bara över folkloristik utan också över sociologisk och materiell etnologi. De i boken ingående uppsatserna kan indelas i tre huvudavsnitt: ett allmänt med blandat innehåll, ett om folksagor och ett avsnitt om olika författare som under de två senaste seklerna forskat om det ungerska folklivet.

Ortutays främsta förtjänst inom forskningen har alltid varit en påfallande öppenhet för förnyelse. Han har tidigt insett betydelsen av samordnade faktorer inom etnologin och folkloristiken under en period som i övrigt kännetecknades av insamlings- och systematiseringsverksamhet. En principiellt viktig undersökning har han företagit om de interna migrationernas betydelse för etnologisk forskning och en annan om skolundervisningens betydelse för folkkulturen. I den sistnämnda undersökningen försöker han finna de olika verkningarna

av de två skilda undervisningsformerna hos bönderna: den organiserade i skolan och den organiska i familjen. Vad som är kärnan i detta problem är sambandet mellan analfabetism och den orala traditionen. Att i Sydosteuropa folkkulturen bevarat särskilt ålderdomliga drag berodde till stor del på den tidsförskjutning i den obligatoriska skolgångens genomförande som förelegat mellan denna del av Europa och dess västliga och centrala delar. Det är att märka att någon systematisk undersökning om sambandet mellan analfabetism och folkkultur alltså saknas inom europeisk etnologi.

Författarens specialområde är sagoforskningen som upptar en tredjedel av bokens innehåll. Den i detta avsnitt ingående Hungarian folktales är en koncentrerad översikt av ämnet som med fördel skulle kunna användas även i undervisning. I kapitlet Mihály Fedics relates tales möter vi en berömd sagoberättare som Ortutay 1941 ägnat ett monografiskt arbete. Uppsatsen har närmast forskningshistoriskt intresse genom att personlighetsstudiet inom folkloristiken här fick ett tidigt bidrag.

Bokens tredje del med 13 porträtt av olika ungerska forskare meddelar lexikala informationer och ställer de omtalade författarna in i ett större sammanhang. Man blir här bekant med Balázs Orbán, den ungerska motsvarigheten till Gunnar Olof Hyllén-Cavallius, och med den stora folkloresamlaren i Siebenbürgen János Kriza. Även den finsk-ugriska etnologins fader János Jankó omnämnes liksom den ungerska etnologins föregångare polyhistorn Ottó Herman. Likaså presenteras Lajos Kiss som redan vid början av seklet använde en förfinad insamlingsmetod inom etnologin som närmast kan jämföras med dagens sociologers.

Två av bokens uppsatser förtjänar att närmare omtalas. *Between East and West* är delvis inspirerad av Sigurd Erixons uppsats *Regional European ethnology* (Folkliv 1937) som översattes även till ungerska år 1944. Begreppet "mellan öst och väst" är mycket gammalt inom ungersk historisk och etnologisk forskning. Det uttrycker inte bara en geografisk position utan ger också ett historiskt perspektiv genom att det ungerska folket, såsom ett av de sista folkvandringfolken, har varit ett östligt folk för 1000 år sedan. Begreppet är emellertid mångtydigt och även andra folk (finländare, balter, polacker, rumäner m. fl.) har anspråk på att kallas för ett gränsfolk mellan öst och väst. Det skall i samband med detta påpekas att

denna omständighet har i mycket hög grad bestämt den etnologiska forskningens inriktning: hos de flesta av de berörda nationerna finner man etnologin som en mycket starkt historiskt inriktad disciplin.

Ortutay försöker metodiskt analysera begreppet komplexitet i den betydelse det har för etnologerna. I Ungern bör man skilja mellan två komplex av kulturdrag: det ena är ursprungliga östliga traditioner (i folkmusiken, i övertrons schamanistiska prägel, i östliga motiv i sagotraditionen, i östliga motiv i häxväsendet m.m. men framför allt själva språket) medan det andra komplexet är av allmänuropeisk härkomst och är ett resultat av en försenad utveckling jämfört med Europas mellersta och västliga delar. Den korta uppsatsen är full med metodiska uppslag och kan sägas vara en arbetsdeklaration för etnologin när det gäller fördelningen mellan nationell och internationell forskning.

I sitt akademiska inträdestal berörde Ortutay två moment i traditionens fortlevande: variantbildningen och den s. k. affiniteten, frändskapen. Dessa drag hör till den orala traditionens viktigaste lagmässighet och Ortutays analys blev i det närmaste skolbildande. Slutsatserna i detta kapitel är sannolikt det mest aktuella inom ungersk folkloristik.

Mátyás Szabó

Lily Weiser-Aall: Omkring de nyfødtes still i nyere norsk overlevering. I. Det nyfødte barnets første føde. Deutsches Ref. II. Hexenmilch der Neugeborenen. Kildekritiske studier. Småskrifter fra Norsk etnologisk granskning. Norsk folkemuseum. Oslo 1973. 110 s.

Denne boken danner en naturlig fortsettelse av dr. Aalls tidligere verk *Svangerskap og fødsel i nyere norsk tradisjon* (rec. i *Rig* 1972). Også denne boken er i stor utstrekning bygget over materialer innhentet ved spørrelistor fra Norsk etnologisk granskning.

Den første delen av denne boken konsentrerer seg om forestillingene forbundet med kolostrum (navn på sekret fra kvinnens brystkjertler som kan påvises fra svangerskapets 6. måned av). Til å begynne med tar forf. for seg materiale

fra gamle antikke og senere legebøker. Det viser seg at i det gamle India mente en at kolostrum var skadelig, slik at legene der anbefalte at en gav den nyfødte f. eks. plantepulver, smeltet honning og smør å spise. I de nyere norske svar opptrer også denne oppfatningen, som godt kan være kommet til hos via renessansens mange jordmor- og legebøker. Men de norske svarene er ikke på noen måte entydige i så henseende. Noen svar går i retning av at moren straks skal legge barnet til sitt bryst, noe som vel kan ha direkte forbindelse med middelalderoppfatninger.

Den andre seksjonen av boken er viet det meget kompliserte spørsmålet om heksemelk (*lac neonatorum*). Det er melkeutsondringen hos nyfødte som skyldes placentale hormoninnvirkning. Dr. Aall gjennomgår hva lærde forfattere og anonyme folkelige berettere har å si om fenomenet. Materialet er temmelig stort, og forf. trekker inn ikke-nordisk materiale også for å belyse forholdet. Det viser seg at en i gammelnorsk tid presset ut denne melken med tanke på å bruke den i magisk øyemed. Senere ble dette aspektet demonisert. En forbandt fenomenet med supranormale veseners melking av de nyfødte. Det dreide seg da i første rekke om hekser og vetter. Dette kan ha skjedd omkring 1400, da heksetro og demonfrykt dominerte Europa. Når det gjelder melkens magiske kraft, vil jeg henviser til at Wimberly nevner flere tilfeller av dette i engelske og skotske ballader (L. C. Wimberly: *Folklore in the English and Scottish Ballads* Chicago 1928 s. 372—373).

At overnaturlige vesener skal melke gjetene, er et motiv som vel må ha oppstått utenfor Europa. Forf. kommer her inn på begrepet *Caprimulgus* (gjetemelker). For å nå til bunns i saken, må vi følge Olof Gjerdman og foreta en språklig granskning (*Nattskärren* og några andra spök-fåglar, i *Arv* 1945 s. 62 ff.). Dr. Aall sier at *caprimulgus* (*nattravn*, *nattskärren*) ikke er forbundet med denne melkingen i de skandinaviske land (s. 63). Vi får feste oss ved *Caprimulgus jotaka*, som ikke fins i Europa. Denne fuglen har tre låter. Vi retter oppmerksomheten mot den lyden som gjengis med *totto*. Hos *ainufolket* betyr *totto* bryst, *die*. Bryst, spene, heter på *ainuspråket* også *to* og *toho*. Vi kan tenke på tyskens *Zitze*, *brystvorte*, *bryst*. Samme slags ord foreligger i første stavelsen av vårt *die*, av *sanskrits dhayati*, suger og det greske *thele*, *bryst-*

vorte, samme ord som vi har å gjøre med i det andre sammensetningsleddet i aigothelas, på svensk kalt nattskärre. Språklig likskap må ha gitt støtet til denne spesielle folketro på Kontinentet. Senere er den altså kommet til oss.

Dr. Aalls avhandling er fylt til randen av fruktbare kombinasjoner og givende innfall. Hennes skepsis er sunn, og hun tar intet for gitt. Det er vel få eller ingen som besidder hennes uforliknelige kunnskap om kildematerialet. Hennes studie vil bli til meget stor nytte for alle dem som arbeider med den nyfødtes folklore i Skandinavia.

Ronald Grambo

Birger Bergh m. fl.: Den levande antiken. Uppsater om den klassiska traditionen i litteraturen. Prisma. Stockholm 1973. 175 s.

I "de ytterste av dessa ohistoriska dagar" — som det i förföl stod i inbjudningsskriften vid den Lundalärde Gerhard Bendz professörsinstallation — uttalas ofta förakt för antikstudiet. Detta är ingen ny företeelse. Redan i detta sekels början var likgiltigheten för de klassiska studierna ganska allmän. Den gymnasist som valt den helklassiska linjen fick ofta höra att han "bara kunde bli präst". Vid universiteten var det likadant. När den redan då europeiskt berömde Einar Löfstedt började föreläsa i Lund, var vi endast två åhörare, och vid den sedan världsberömde Martin P. Nilssons föreläsningar var jag ensam åhörare en halv termin. Ju mer föraktet ökades, desto större blev också okunnigheten. Inför den hotande kulturskymningen på detta område har emellertid målmännen för antikstudiet börjat vakna. Redan Albert Wifstrand tröttnade aldrig att upprepa att den västeuropeiska kulturen hade sina rötter i den grekiska. Och ovannämnde Gerhard Bendz har på sitt underfundiga manér sökt lära svenska folket att det latinska ordförrådet är grundläggande för de moderna språken.

Nu har Svenska klassikerförbundet, som bevarar antikintresset här i landet, gett ut en liten pocketbok som vill belysa den klassiska kulturens betydelse även för nutiden. Det är nio föredrag — av lika många antikkännare — som hållits vid klassikerförbundets årsmöten under senare år. Särskilt tre av dessa bidrag äger ett mera allmänt kulturhistoriskt intresse, då de ger överblickande

synpunkter på "den levande antiken".

I en klar och fängslande artikel om "reformation- och stormaktstidens svenska latindiktning" påvisar latindocenten i Uppsala Birger Bergh att de litteraturhistoriska framställningarna om dessa perioder blir missvisande eller felaktiga om inte hänsyn toges till de dåtida författarnas hela produktion, sålunda även till deras latinska diktning. Sveriges första diktsamling skrevs i själva verket på latin, och Georg Stiernhielm, som lärde "sånggudinnorna dikta och spela på svenska", hade författat dikter på latin i mer än 20 års tid, när han framträdde med den första versionen av sin berömda *Hercules*. "Stiernhielms snille som latinpoet var i själva verket", skriver Bergh, "det som satte honom i stånd att lära Muserna sjunga också på svenska".

Lärdomshistorikern Gunnar Eriksson klargör i sitt bidrag "Den grekiska tanken och det romerska språket" den utomordentligt viktiga roll som latinets spelat som vetenskapens internationella språk under seklernas lopp och därigenom kunnat förmedla den antika forskningstraditionen fram till vår egen tid. Intressant är hans påpekande att latinets gradvisa försvinnande inom forskarvärlden mest berodde på sociala och ekonomiska förhållanden. De rön som de nya vetenskaperna — de ekonomiska och naturvetenskapliga — i rask takt gjorde måste beskrivas på modersmålet för att bli tillgängliga för det praktiska livets män och bli till nytta i deras verksamhet. Ävenledes kom ett nationalistiskt drag in i bilden, då man ville framhäva det egna landets insatser. Slutligen kan påpekas att latinkunskapen på sina håll kom att uppfattas som ett överklassmärke.

Litteraturprofessorn Inge Jonsson redogör med stor lärdom och pedagogisk skicklighet i "Medeltida renässansperioder" för den sekellånga debatten om renässansbegreppets innebörd och visar därmed hur den antika kulturen i vidsträckt mening varit ett levande problem för forskningen. De övriga uppsatserna behandlar flera intressanta frågor, men då de är av mera speciell art förbigås de här. Som helhet utgör den lilla boken ett övertygande vittnesbörd om att det alltjämt finns i vårt land både framstående antikkännare och ett stort intresse att för nutiden levandegöra det omistliga arvet från antiken.

Hilding Pleijel.

Nordiska museets och Skansens publikationer under 100 år. Förteckning sammanställd i Nordiska museets bibliotek. Stockholm 1973. 78 s., ill.

Av de många arbeten som Nordiska museet utgett vid sitt 100-års jubileum anknyter inte något, bortsett från Fataburen 1972, så direkt till jubileet som ovanstående. Att under ett sekel ha producerat ca 1 200 publikationer skulle för ett stort förlag inte varit någon anmärkningsvärd prestation. Men den är högst märklig — även om skrifternas omfattning skiftar starkt — för att vara gjord av en museiinstitution, där dessutom de ekonomiska resurserna för publikationsverksamhet varit ytterst knappa. Det har i forskningens intresse ofta krävts stora personliga offer av de olika författarna för att möjliggöra en publicering av detta slag.

Nordiska museet har genom sin karaktär inte haft möjligheter att som förlag skaffa sig pålitliga långkörare, det må gälla bibel-, psalm-, lag- eller kokböcker, som genom upplaga efter upplaga kunnat finansiera övrig mindre inkomstbringande utgivning. Museet har heller inte haft tillräckligt investeringskapital för dyrbara planschverk, som på sikt kanske skulle varit självbärande eller rentav vinstgivande. Istället har den ekonomiska situationen varit sådan, att ej ens ett blygsamt fyrasidigt utställningstryck ibland vågat utges förrän en baksidesannons varit säkrad.

Sam Owen Jansson har i sin inledning antytt något om hur de ekonomiska besvärigheterna övervunnits: annons- och donationsanskaffning (för föreliggande volym tackas Berlingska Boktryckeriet i Lund), fonduppläggning, föreningsbildning (så tillkom tidskriften *Rig* 1918) och samarbete med privata bokförlag. Till förteck-

ningen har också fogats en bilaga över på andra förlag utgivna arbeten av museets och Skansens tjänstemän. Resultatrikt har varit att museet övergick till att själv ombesörja distributionen av sina skrifter, varvid Mats Rehnberg som chef för undervisningsavdelningen gjorde en betydelsefull initialinsats. Avgörande för museets nuvarande publiceringsverksamhet är först och främst de ökade möjligheterna att få anslag från fonder och stiftelser.

Den nu utgivna bibliografin, som bygger på en förteckning av Karin Ehrnberg upptar även alla småtryck (ej stenciler). Den långa förteckningen, som är överskådligt uppdelad i sex olika grupper, lättas upp av tidstypiska omslagsbilder tyvärr utan uppgifter om upphovsman och årtal. Tryck-åren kan visserligen i regel lätt identifieras, dock inte alltid.

I förordet framhålles att bibliografin är avsedd "att bidra till en historisk överblick över institutionens aktiviteter under de gångna ett-hundra åren". Men den utgör därtill ett forskningshistoriskt hjälpmedel av allmän räckvidd för kulturhistoria, etnologi och museiväsen i Sverige. Den möda bibliografins sammanställning måste ha krävt är alltså inte bara en gård åt minnet.

Åtskilligt skulle också kunna skrivas om svensk bokkonst med utgångspunkt från de böcker som direkt eller indirekt utgått från Nordiska museet. Anders Billow och Nordisk Rotogravyr är därvid namn som främst är att minnas. Utvecklingen återspeglas i bibliografins omslag med Nordiska museets ärevärdiga av den unge I. G. Clason tecknade runstenssprydda sigill från 1881 på framsidan och jubileumsårets av Martin Gavler elegant komponerade brev- och bok- emblem på baksidan.

Sigfrid Svensson

KORTA BOKNOTISER

Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus (Romae 1555). Photolithographic reprint. With introduction by *John Granlund*. Rosenkilde & Bagger, Copenhagen 1972 [1973]. 37, (86), 815 sid. Pris inb. da.kr. 740:—.

Erik Andrén: Gammalt svenskt tenn. Icaférlaget. Västerås 1972. 112 s., ill.

Det danska förlaget Rosenkilde & Bagger har en längre tid ägnat en del av sin utgivningsverksamhet åt fotolitografiska faksimileupplagor av äldre svåråtkomliga standardverk. Här må nämnas de 1966—70 publicerade nyutgåvorna av Carl Gustaf Warmholtz historiska bibliografi *Bibliotheca historica Sveo-Gothica* (orig. utg. 1782—1817 med register 1889) och konung Christian IV:s brev 1589—1648 (orig. utg. 1878—1947), eftersom de är av speciellt intresse för svenska forskare. Det är synnerligen glädjande att förlaget nu gör den första latinska upplagan av *Olaus Magnus Historia om de nordiska folken* med samma metod mera tillgänglig för nutidens kulturhistoriker. Den som behärskar svenska språket har att tillgå den genom Mikaelisgillet åstadkomna översättningen (i fyra volymer utg. 1909—25), som 1951 kompletterades med professor John Granlunds utomordentliga kommentar¹, men den nu avsevärt förbättrade möjligheten att studera denna jämsides med originaltexten kan ej överskattas. Faksimileupplagans inledning är en lätt överarbetad version av John Granlunds efterskrift till kommentarbandet, som professor Peter Foote, London, gett en kongenial engelsk språkdräkt. Beklagligtvis har Granlund varit så diskret beträffande sina egna insatser att han ingenstades i denna inledning omnämner sin kommentar. Även om denna närmast ansluter till den svenska översättningen och är på svenska, borde den vara användbar även för den som källkritiskt studerar den latinska texten men ej behärskar svenska språket, ty kommentaren påvisar, vilka auktorer som *Olaus Magnus* citerar eller lätt omskriver, och återger ofta in extenso ordalydelsen hos dessa.

Bokmarknaden har på senare år begåvats med en mängd faksimileupplagor av handskrifter och tryckta arbeten. Åtskilliga lämnar från teknisk synpunkt en hel del övrigt att önska. Den nya *Olaus Magnus*-upplagan är emellertid från alla synpunkter synnerligen välgjord. En västtysk officin har utfört arbetet efter en uppenbarligen mycket vältryckt förlaga. Förlaget hade gott kunnat ange, var detta exemplar av originalupplagan befinner sig.

S. O. J.

¹ Anmäld i *Rig* 1952, s. 58—69 av *G. Carlsson*.

Icaférlaget har sedan länge utgett en lång rad av rikt illustrerade små handböcker om konsthantverk, åtskilliga samlade i serien *Ur Kulturens samlingar*, andra helt fristående. Men i båda fallen har förlaget egendomligt nog avstått från att i böckerna ge en fortlöpande förteckning över denna dock nära samhöriga produktion.

Erik Andrén var tidigare föreståndare för Nordiska museets högreståndsavdelning — nu omorganiserad — och hans bok bygger först och främst på detta museums mycket stora föremåls- och fotosamlingar av svenskt tenn. Efter en instruktiv inledning om tennet och dess behandling följer huvuddelen av framställningen. Denna är ägnad de svenska tennföremålens stilutveckling, det gäller främst kannor, skålar och ljusstakar, och vi får här en sammanhängande skildring, som tidigare saknats. Den är åskådligt belyst med ett utmärkt bildmaterial, som pedagogiskt förebildligt är valt och inplacerat helt i anslutning till texten.

Att tennet i sin formgivning följt silvret är lätt att iakttaga. Men Andrén har också framhållit åtskilliga avvikelser, som främst betingats av de helt olika tillverkningsmetoderna: silversmeden smider, tenngjutaren gjuter. Gjuttekniken har hindrat alltför svåra överdrifter i dekor och den har också medfört en större likformighet. Gjutformarna var dyrbara ting, de gick i arv eller kunde vara ett helt skrämbetes gemensamma egendom. Och någon gelbgjutare kan rentav ha levererat samma formar till olika platser.

Tennföremålen var också mer nationella i sin form än silversmidets produkter. Andrén pekar på åtskilligt "typiskt svenskt": kannan med bandornering, den låga kallskålen, ljusstaken med åttkantig fot och fasetterat skaft. Den vackra lilla boken avslutas med en redogörelse för tennstämplor och är försedd med ord- och litteraturlista samt en förteckning över tenngjutare i Sverige fram till 1912.

S. S.

Alan Gailey & Alexander Fenton (utg.): *The Spade in Northern and Atlantic Europa*. Belfast 1970. 257 s., ill.

Vilken stor roll kulturens små beståndsdelar har spelat och alltjämt spelar i vår tillvaro har man för länge sedan kommit underfund med inom etnologisk och kulturhistorisk forskning. Man visste detta

särskilt väl när det gällde spaden: redskapet är ju ett attribut för ett odlingssätt som man inom agrar-etnologin och arkeologin sedan gammalt med all rätta kallat för spadkultur. Steget har tagits fullt ut när det gäller spadens ekonomisk-historiska betydelse i ett symposium i Belfast, 19—22 mars 1968, som bar samma titel som det föreliggande arbetet. Tiden kan nog sägas vara mogen för en sammanställning av de många undersökningar som ägnats detta redskap i Europas nordvästra del.

Det bör med en gång anges att med den engelska termen *spade* menar man alla de formella och funktionella varianter som den svenska termen *spade* kan innebära (grävspadar av otaliga typer, grep, skärejärn eller bröstplog, svärhacksa, flåhacksa, bränningshacksa, pikhacksa samt diverse former av torvberedningens redskapskultur). Samlingsverkets uppsatser grupperas enligt tre huvudtema: spadodling, brännodling och torvodling. Det är ingen tillfällighet att den geografiska utbredningen koncentrerar sig främst till Europas atlantiska del och Nord-europa, ett visserligen geografiskt icke sammanhängande område som dock genom sina geologiska, klimatologiska, växtgeografiska och övriga ekologiska förutsättningar var centrum för detta säregna redskapskomplex. De flesta av bidragsgivarnas undersökningsområden kännetecknas av att det egentliga jordbruket är underordnat boskapsskötsel, markerna utgjordes av stora utågor och sönderhackade, små inmarker. I samtliga undersökningar lägger man stor vikt vid det historiska (arkeologiska) materialet och markerar indirekt stor oföränderlighet i de odlingssystem som har de omtalade redskapen till produktionsmedel. Man talar bl. a. om förhistoriska "spadmarker" och neolitiska torvodlingar och konstaterar en 1000-årig tradition för en hel del typer av de behandlade föremålen.

Bland samlingsverkets 18 uppsatser (bland vilka Irland intar en särställning med 4 bidrag) finner man norska, danska och svenska studier. Från Sverige skriver N.-A. Bringéus om skärejärnet. Förutom E. Estyn Evans lärda och vidsynta introduktion finner man inte något bidrag som behandlar sitt ämne utöver sitt begränsade undersökningsområde. Man skulle gärna ha önskat någon samlad översikt (gärna med utbredningskartor) över de behandlade objekten samt över de slutsatser som detta verk i sin helhet innebär för olika historiska discipliner.

M. Sz

Dædalus. Tekniska museets årsbok 1973. Red.: *Sigvard Strandh*. 218 s., ill. (med många färgbilder). Pris inb. kr 45:—.

Vid tiden för funktionalismens genombrott i Sverige vände sig Tekniska museet till Anders Billow vid Nordisk Rotogravyr med uppdraget att ska-

pa åt museet den yttre formen för en på en gång vetenskaplig och populär årsbok, som samtidigt också borde vara "en stilen grafisk produkt".

"Anders Billow lyckades med detta svåra uppdrag — över all rimlig förväntan. Den grafiska gestaltning som Billow gav Dædalus i förstlingsutgåvan 1931 var banbrytande och helt enkelt långt före sin tid. Stram, skön och värdig — i linje med årsbokens avhandlingar — har Dædalus stått sig praktiskt taget oförändrad genom dessa mer än 40 år. Trots alla nya påfund och modenycker inom den grafiska formgivningens".

Citatet ovan är visserligen annonstext, men målsätaren instämmer. Att en periodisk publikation decennier igenom kan bibehålla en yttre form som visat sig ändamålsenlig är förvisso en tillgång jämförbar med ett inarbetat varumärke. Man vill också lätt kunna känna igen en tidsskrifts- eller årsboksserie i bibliotekets lässal eller på de egna bokhyllorna. Beträffande Dædalus formgivning kan dock påtalas, att slöseriet med blanka sidor är föga funktionellt men beror kanske på generösa pappersleverantörer.

Att just årgång 1973 här uppmärksammas är något slumpmässigt men kan dock motiveras ur innehållssynpunkt. Föreningen för svensk kulturhistoria utgav 1925 i sin bokserie G. Indebetous Svenska aktiebrev före 1880. Sent omsider har denna i viss mån fått en fortsättning i Ernst Nathorst-Böös uppsats Industrihistorien återspeglad i aktiebrev. Aktiebrevet, vilkas dekorativa utstyrelse kulminerade vid sekelskiftet, har i sin illustrering såväl grafiskt som industrihistoriskt intresse. Fabriksanläggningar och maskinell utrustning återges ofta.

I årsboken ingår också en minnesartikel över civilingenjören Kurt Lindmark som fick ett tragiskt livsslut efter att ha skapat bl. a. två anläggningar välkända för varje äldre stockholmare och huvudstadsbesökare: Katarinahissen och Brunkebergstunneln. Att särskilt nämna i övrigt är att Dædalus med vackra färgbilder fortsätter Sverige runt sin museiserie över teknikhistoriskt intressanta anläggningar.

S. S.

Nærsamfunnet i historisk lys. Utvalde artiklar frå "Heimen" i 50 år. Red. av *Halvard Bjørkvik, Knut Mykland, Jørn Sandnes, Hans Try, Harald Winge*. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø 1973. 250 s.

Landslaget for bygde- og byhistorie ble stiftet i 1920. Denne begivenhet er blitt understreket ved 50-årsjubileet ved at en nedsatt redaksjonskomité har tatt på seg opgaven å gi ut på nytt i bokform

en del representative artikler som tidligere har blitt offentliggjort i lagets eget tidsskrift *Heimen*. Det er skjellig grunn til å gjøre Rigs lesere oppmerksom på denne boken, ettersom den inneholder en lang rekke artikler av stor prinsipiell verdi. Det går ikke an å gjengi innholdet av alle disse artiklene her, men noen få med spesiell interesse for etnologer bør likevel nevnes.

Knut Liestøls artikkel om gransking av norsk ættetradisjon som først blev publisert i 1925, har beholdt sin friskhet. Særlig interessant er Knut Kolsruds innlegg om forholdet mellom etnologi, sosiologi og lokalhistorie (trykt 1961—1963). Halvard Bjørkviks artikkel om tradisjon og gardshistorie (trykt 1958—60) retter søkelyset mot inndelingen av driftsområdene og hvilken rolle hvert enkelt område kan ha spilt i gardsdriften som helhet. At nestoren blant skandinaviske historikere Halvdan Koht er representert, er naturligvis rett og rimelig. Hans artikkel tar for seg rikshistorie og lokalhistorie (trykt 1952—54). Han understreker verdien av rettsdokumenter av alle slag.

Det er ingen grunn til her å gå i detaljer eller forsøke å evaluere gehalten i hver artikkel. Likevel må det nevnes at de norske etnologer og lokalhistorikere fremhever at det materialet de bearbeider på vitenskapelig vis, må sees ut fra et historisk perspektiv. Uansett om en velger å anlegge moderne, sosiologiske, sosialantropologiske betraktningmåter på stoffet en undersøker, må likevel til syvende og sist historisk metodikk anvendes, hvis sikre resultater skal oppnåes.

Boken vil utvilsomt bli en inspirasjonskilde for både lokalhistorikere og etnologer.

Ro. Gr.

Kulturen 1973 (Mera hantverk). En årsbok till medl. av Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige. Red.: *Bengt Bengtsson & Anders Mårtensson*. 192 s., ill. + 16 färgpl. Pris inb. 35:— (medlemsavgift kr 25:—).

Hantverkets kulturhistoria är ett outtömligt ämne. Att det därtill har förmåga att dra till sig såväl forskare-författare som läsare framgår av Kulturens båda senaste årsböcker. Bidragen till föregående årgång (anmäld i *Rig* 1972 s. 113 f) blev så många att även årgång 1973 kom att ägnas åt hantverket. Samtidigt har medlemsantalet fått en stark tillväxt (f. n. över 24 000). Den enastående betydelse som Kulturens årsbok haft för medlemsanskaffningen inbjuder till en allmän reflektion över orsaken härtill. Och svaret blir: en väl-anpassad balansgång mellan forskning och populärvetenskaplig framställningsform, vilka båda konkretiseras genom att konsekvent anknyta till Kul-

turens egna samlingar. Medarbetarna utgöres i stor utsträckning av museets tjänstemän, som vid sitt handhavande och utställande av museiföremålen även fått sätta sig in i tillverkningen. De har därvid skaffat sig ett hantverksmässigt kunnande som är en av förutsättningar för att i dessa ting till läsekretsen kunna förmedla ett begripbart vetande. Härvid har förvisso museichefen själv varit förebildlig och inspirerande. Vad som i denna årgång framställes för läsarna är bl. a. syreetsning och brännförgyllning av stål, gördelmakarnas gjutningsteknik, korgmakarnas flättningsmetoder och en sadelmakares arbetsuppgifter. Men vid sidan om dessa företeelser, som existerat i närmiljö och nästan i samtiden, behandlas också i tid och rum så avlägsna ting som hur de medeltida krukmakarna arbetade och hur den japanska raku-tekniken åstadkoms, en avsiktlig krakelering av glasyren.

Högst älskvärt berättar i övrigt Gunilla Eriksson om "willow", det kinesiska porslinsmotivet med tårepilen. Bengt Bengtsson presenterar olika hantverksemler såsom de möter på föremål i Kulturens samlingar. Barbro Åstrand skriver om Folkliv i silhuett, det gäller den märklige vagnmakaren Sigfrid Svensson i Höör, död 1968. Han förmådde inte med pennan men väl med saxen att på en gång träffande och stilsäkert illustrera sina uppteckningar till Folklivsarkivet, ett exempel på den icke helt ovanliga företeelsen: hantverkaren som konstnär. Till årsbokens längsta och värdefullaste bidrag hör Elisabet Ehrnst-Bäckstrands uppsats Spånkorgar i Örkened, som bygger på egna ingående fältarbeten och som även behandlar produkternas långväga försäljning. Helt okända för sentida generationer torde vara de besvärligheter som var förenade med att få till stånd den välkända fontänen på universitetsplatsen i Lund.

Härom berättar Axel Törje, som slutar med att framhålla att även här gäller utförandet ett synnerligen förnämt hantverksarbete.

S. S.

Mats Westerberg: Lefvernes Beskrifning, utgiven och kommenterad av Magdalena Hellquist. Acta bibliothecæ Arosiensis VII. Stifts- och landsbiblioteket, Västerås 1973. (4) + 15 + (2) + 56 s., ill.

Matthias Westherberg (så skriver han själv sitt namn och så stavas det i universitetsmatrikeln) hette en Uppsalastudent från södra Dalarna som på 1730-talet satte sig ner och författade sin "leveragesbeskrivning". Han var visserligen bara något över fyrtio år men han hade upplevat mer än de flesta av sina sam-

tida kamrater. Hela hans brokiga liv hade varit ett stort äventyr.

Född 1691 hade han till en början försörjt sig såsom dräng eller biträde i bondgårdar och ämbetsmannahem. Så tog han värvning som soldat, kom till Skåne och deltog som trosskarl i det bekanta slaget vid Helsingborg 1710. Året därpå begav han sig till Västerås skola och fick inträde där 20 år gammal. Tio år senare kom han — nu trettioårig — upp i gymnasiet, och vid 42 års ålder reste han till Uppsala, där han ”efter mycket kiältande, bugande och löpande” lyckades bli inskriven som student. Under alla dessa år var han i ständigt klammeri med skolmyndigheterna, som tydligen visade stort tålmod. Sitt uppehälle förtjänade han genom att driva handel med olika ting och lämnade efter några år akademien för att bli sin egen företagare. Det var troligen år 1734 som hans levnadsteckning kom till.

Originalen till levernesbeskrivningen är borta, men två avskrifter finns bevarade (i Uppsala och i Västerås). Nu har stifts- och landsbiblioteket i Västerås låtit ombesörja en utgåva av den originella skriften för sin värdefulla serie Acta bibliothecae Arosiensis. För utgivningen svarar M. Hellquist, som även skrivit en på grundliga arkivstudier byggd inledning om författaren och hans verk samt bifogat noggranna och utförliga kommentarer.

Det kan tyckas svårt att bestämma den genre, som Westherbergs opus tillhör. Utg. förmodar med rätta att förf. tagit intryck av Dalins Argus, som utkom vid samma tid. Men det är nog inte i samhällsatirens förfinade sällskap som denne plumpe förf. hör hemma. Viktigare är enligt min mening att ge akt på vad förf. själv säger om sitt verk. Han kallar det personalier att ”vid min jordafärd . . . upläsas och eljest inga andra osanne, utspridne och updichtade”. Det var i dåtiden mycket vanligt att man själv författade sina personalia till tjänst åt den blivande tjänsteförrättande prästen. Det är dylika personalier som Westherberg här travestierar och parodierar. Man behöver bara till jämförelse läsa Andreas Bolinus gudsnådeliga personalier (rec. i Rtg 1973:125 f.) för att finna hur Westherberg följer det gängse schemat men förgrovar och försimplar texten genom vulgära vändningar och slippriga notiser. Som tidsdokument besitter Westherbergs memoarer stort värde.

Hg Pl.

Knut Linderson: Båtsmännen i Själevad, Örnköldsvik, Mo, Björna. Själevads hembygdsförenings skriftserie 8. 1973. 67 s., ill.

De lokala hembygdsföreningarna arbetar under skiftande former. Få är de som enskilt lägger ner så stor

möda som Själevads hembygdsförening på att *publicera* material med anknytning till sitt arbetsfält. Hittills mest uppmärksammas i den skriftserie som föreningen ger ut är väl Gertrud Grenander-Nybergs Linodling och linnevävning i Själevad och dess grannsocknar (1967, rec. i Rtg 1968).

Nummer 8 i serien innehåller en kortfattad beskrivning av båtsmansväsendet i Sverige och dess lokala utformning i Västernorrland. Skriften ger en översikt över sjöförsvarets historia i landet, båtsmanshålllets uppkomst, organisation och utveckling, med särskild hänsyn till de lokala variationer som uppstått i socknarna kring Själevad. Största utrymme, halva sidantalet, har ägnats åt en förteckning över Själevads båtsmän 1689—1880 och det framgår tydligt att det även är här som författaren lagt ner det mesta av sin forskarmöda.

Ett kapitel som ger mersmak är det som handlar om namnskicket inom denna intressanta yrkesgrupp. Varje rote fick under 1700-talet som regel ett särskilt familjenamn, vilket ärvdes från båtsman till båtsman. Namnen kan, som Linderson observerar, indelas i olika distinkta grupper, bl. a. i namn med anknytning till djurriket (t. ex. Björn), till yrkeslivet (t. ex. Rånock), till egenskaper (t. ex. Frimodig), till byar i roten (t. ex. Nyland) osv. Detta är utan tvekan korrekta iakttagelser, men frågan är väl om inte författaren är ute på villovägar då han hela tiden är fixerad i tron att båtsmännen *själva* tog sina namn. I analogi med denna tolkning skriver han också att namn som Höna, Blyg och Enfaldig troligen är att hänföra till en namngrupp som bygger på självironi (!). Dessa namn röjer istället att båtsmännen fick sina namn av *överordnade*, inte själva tog sig dem.

I framställningen om Båtsmännens sociala och ekonomiska ställning framgår tydligt under vilka andliga och materiella villkor denna yrkesgrupp levat. Som underlag för sina slutsatser har Linderson byggt på, förutom bouppteckningar, även bl. a. på uppgifter om båtsmännens placering i kyrkorna och frekvensen av intagna båtsmän och båtsmansänkor på fattighuset. Men ända fram till kapitlet Båtsman Warg har författaren skildrat yrkeskårens medlemmar som ett operonligt kollektiv, ett betraktelsesätt vars relevans verkligen kan ifrågasättas. ”Båtsman Warg” räddar till en del den slätstrukenhet som annars hade blivit ett ofrånkomligt resultat av en sådan inställning. Om Warg får vi veta att han vid sidan av sitt egentliga yrke är verksam både som målare och skomakare. Vi blir vidare även upplysta om hans boendemiljö, hur han betraktas av sin omgivning etc. Kort sagt, här har vi även människan båtsmannen, han som annars helt höll på att komma bort.

G. G. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. . . . . 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Bygd och yttervärld* av Sigfrid Svensson . . . . . 10:—
- Stad i trä. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* av Sten Rentzhog. . . . . 38:—
- Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar* av Brita Egardt . . . . . 40:—
- Väderkvarnar och vattenmöllor* av Sven B. Ek . . . . . 45:—
- Kalmar. Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén . . . . . 44:—
- Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering* av Sander Rosén 10:—
- Herdar och husdjur* av Mátyás Szabó 34:—
- Studier i svenskt replageri* av Allan Nilson . . . . . 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström . . . . . 7:—
- Bruks herrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow . . . . . 45:—
- Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 20:—
- Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* av Per Brahe, utg. och kommenterad av John Granlund och Gösta Holm . . . . . 68:—
- Villabebyggelse i Sverige 1900—1925* av Elisabet Stavenow-Hidemark . . . . . 68:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow . . . . . 38:—
- En Södergrabb växer upp* av Cyrus Wallén 11:90
- Klackarna i taket. Om halling och jössehäradspolska* av Mats Rehnberg . . . . . 7:—
- Smycken i svensk ägo* . . . . . 24:—
- Skansens örtagård/Skansens herb garden* av Gösta Berg och Lisa Bauer . . . . . 12:—
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk . . . . . 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall . . . . . 40:—
- Alberget och Oakhill på Djurgården* av Martin Olsson . . . . . 62:—
- Kring en lotsgårds historia* av Ragnar Wirsén . . . . . 34:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg . . . . . 48:—
- Gubbyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad. . . . . 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad . . . . . 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torssellius tapetmålarkbok* redigerad av Sigurd Wallin . . . . . 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren . . . . . 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin . . . . . 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg . . . . . 9:—

Priser exkl. moms

Nils Månsson Mandelgren

av Åke Stavenow

utgiven av Elisabet Stavenow-Hidemark

Pris exkl. moms 44: —

”Ingen som studerar 1800-talets konst- och kulturhistoria kommer förbi Mandelgren, denne misskände men okuvlige, argsinte och ensamme patriot och konstälskare . . .

Med sin biografi — som också är en brokig tidsskildring — har Åke Stavenow givit den renhjärtade Mandelgren en upprättelse.”

Bo Grandien i Dagens Nyheter

Folkdräkter

av Anna-Maja Nylén

Pris hft exkl. moms 50: —

inb. exkl. moms 56: —

”Den nya boken har blivit en synnerligen vacker och tilltalande volym i det yttre och innehållsligt har den blivit till en verklig handbok i detta fascinerande ämne till glädje och nytta för biblioteken, för hemslöjds- och hembygdsföreningar, för folkdans- och spelmanslag och för alla som lagt sig vinn om vården av detta rika kulturarv, som mer än mångt annat speglar svensk tradition när den varit som bäst och festligast.”

Manne Hofrén i Barometern

I bokhandeln eller direkt från Nordiska museet, Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm.